Izvorni znanstveni članak
UDK 398.9:82-7.033
Primljeno: 23.4.1991.

POSLOVICE U KONTEKSTU

VILKO ENDSTRASSER
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Polazeći od diskursa kao cjeline unutar koje se ostvaruje smisao i referentna funkcija znaka, modele formulativnih izraza analizirao sam u etnografskom, književnom (proznom) i novinskom diskursu. Analiza je pokazala na koji su sve način oni inkorporirani u veće diskursne cjeline.

Osim toga, analiza je pokazala da modeli formulativnih izraza, kao svaki drugi znak, posjeduju relativno čvrst semantički potencijal, određeni identitet koji međutim nije potpun, jer se njegova denotativna dimenzija otkriva tek u diskursnoj cjelini koje je dio (književni tekst, novinski tekst, razgovorni diskurs).

Nisam ljut, ali bikov je rep kraći.
(Burmanska poslovica)

Uvod

U paremiološkim istraživanjima razvila su se dva dominantna pravca. Tradicionalni pristup istraživanju ugrubo se može opisati kao komparativnohistorijski. Paremiolozi pokušavaju odrediti genealogiju određenim jezičnim obrascima, poslovicama, uzrečicama ili nekim drugim, naći izvorni i najstariji oblik, te mu odrediti geografsko porijeklo i putove migracije od naroda do naroda (usp. Permjakov 1979, 158). Unutar te tradicije istraživanja često se naglašava da mnoštvo srodnih modela formulativnih izraza[1] koje nalazimo kod različitih evropskih naroda čuva jedinstveno antičko ili srednjevjekovno porijeklo. Velik broj izreka zapravo su posuđenice iz antičkih izvora koje su se prevođenjem širile u

[1] "Formule, odnosno modeli formulativnih izraza i kompozicije - od stalnih epiteta kao najmanjih jedinica pa do velikih kompozicijskih struktura - čine podlogu prostornom i vremenskom prenošenju usmene književnosti, transmisiji njezinih oblika" (Bošković-Stulli 1978, 37).

različite evropske jezike. Naprimjer *Dolijevati ulje na vatru* - Öl ins Feuer giessen; *Ruka ručicu mije* - Eine Hand wäscht die andere. Homer, Platon, Sofoklo, Aristofan, Eshil, Euripid i mnogi drugi starogrčki pisci i mislioci inkorporirali su poslovice u svoja djela. Tako su postupali i rimski pisci, Plaut, Terencije, Ciceron, Horacije (usp. Röhrich, Mieder 1977, 29).

Metoda i cilj tradicionalnog istraživanja sastoje se u tome da se postepenim praćenjem u starim izvorima, određenom jezičnom obliku utvrdi porijeklo i konačno značenje. Tako Taylor u prvom poglavlju knjige *The Proverb* u kojemu se bavi porijeklom poslovica - premda svjestan da je to nemoguće sasvim pouzdano i precizno učiniti - pokušava utvrditi izvore pojedinim poslovicama. Poslovicu *When in Rome, do as the Romans do* (U Rimu se ponašaj kao Rimljanin) veže uz hipotetičku anegdotu o razgovoru između Svetog Ambrozija i Svetog Augustina. Sveti Augustin je primijetio da Rimljani ne poste onoga dana kada on običava postiti u Milanu. Pitao je Svetog Ambrozija za koji je dan predviđen post. On mu je odgovorio: "When I am here, I do not fast on the Sabbath; when I am at Rome, I fast on the Sabbath. To whatever church you come, observe its practice, if you do not wish to suffer or to create a scandal" (Taylor 1962, 40). (Kada sam ovdje, ne postim na Sabat, dok sam u Rimu postim. Kojoj god crkvi pristupiš, promatraj njezine običaje, ako ne želiš imati neugodnost ili izazvati skandal.)

Itekako je važno i zanimljivo otkrivati vremenom nastale značenjske slojeve pojedinim jezičnim oblicima. Pretpostavka je koja određuje metodu i cilj dijakronijskog opisa da se kroz vrijeme prate aktualizacije jezičnog oblika te da se utvrdi njegovo prvobitno, a time i stalno značenje. Posljedica takve pretpostavke je prenaglašavanje vrijednosti značenja izvornog jezičnog oblika; vjeruje se da najstariji zapis čuva njegovo konačno značenje.

Noviji pristup istraživanju modela formulativnih izraza javlja se s pojavom strukturalizma i semiotike. Paremiolozi se zadržavaju na opisu jezičnih i logičkih struktura, kao i na utvrđivanju njihova značenja - no često samo na sinkronijskoj razini. Nedostatak isključivo strukturalnog, tj. sinkronijskog pristupa je taj što se takav opis često iscrpljuje u taksonomiji oblika zanemarujući komunikacijski vid jezika, a s njime i činjenicu da jezični oblici posjeduju kumulativnu sposobnost - sposobnost da u procesu komunikacije dobivaju nova značenja, a da pri tome ne izgube stara (Ricoeur 1981). Pažnja se obraća i zadržava na opisu modela formulativnih izraza kao sistema znakova, zanemaruje se njihova upotreba, konkretno ostvarenje u govornom činu. Strukturalizam promatra jezik kao sistem; pretpostavlja se da je jezik oblik, a ne supstanca te da se jedinice jezika mogu definirati samo svojim odnosima (Benveniste 1975, 97). Dosad najtemeljitiji opis modela formulativnih izraza kao sistema znakova sačinio je u svojim radovima G. L. Permjakov.

Strukturalistička metoda, ne obraća pažnju na kontekst u kojemu se jezični znakovi ostvaruju. Jezične strukture promatraju se kao zasebni znakovi istrgnuti iz svog jezičnog i društvenog konteksta. Komparativno-historijska metoda pretpostavlja da je prvobitni zapis, a s njime i prvobitni kontekst jedini nosilac značenja određenog jezičnog oblika. Obje metode ograničene su vlastitim pretpostavkama koje su ih sputale da postave pitanje o nosiocu značenja.

Problem značenja u evropskoj je jezičnoj tradiciji uglavnom postavljan kao aporija o prirodi znaka. Ta aporija prvenstveno uključuje pitanje o odnosu znaka i označenog, a tek u novije doba pitanje o mogućnosti određivanja invarijantne jezične jedinice koja je nosilac značenja, jer je evropska jezikoslovna tradicija a priori pretpostavljala da je to riječ - leksem.

U Kratilu Platon postavlja pitanje o prirodi imena: da li su imena dana stvarima prema njihovoj prirodi (Kratil) ili njihova ispravnost nije ništa drugo do sporazum i dogovor (Hermogen). Danas bismo pitali: da li imena posjeduju značenje koje proizlazi iz prirode označenog ili je značenje arbitrarno. Pitanje o prirodi imena je pitanje o vezi znaka i označenog, a postavljeno na taj način implicira tvrdnju da je znak, tj. ime nosilac značenja. Slično postupa i de Saussure kada tvrdi da "lingvistički znak ne spaja stvar s imenom, već pojam s akustičkom slikom" i da je priroda znaka proizvoljna zato što on s označenim "nema nikakve prirodne veze u stvarnosti" (Saussure 1977, 133). Izbacivši tako stvarnost iz govora, Saussure je mogao mirno pristupiti opisu jezika kao sistema znakova.

No problem referencijalne funkcije jezika time nije riješen. Na razini riječi ne samo da nema rješenja nego se na toj razini nužno ulazi u protivurječnost. Benveniste je (1975, 56) uočio da je Saussureov sud iskrivljen nesvjesnim i potajnim pozivanjem na treći termin, koji se nije nalazio u prvobitnoj definiciji. Taj treći termin je sama stvar, stvarnost. Govoreći o razlici između riječi b-ö-f i o-k-s, Saussure se i nehotice poziva na činjenicu da ta dva termina objašnjavaju istu stvarnost. Tako se stvar, izričito isključena iz definicije znaka, uvlači zaobilazno u nju i tu trajno ustanovljava protivurječnost. Jer, ako se načelno - s pravom - postavi da je jezik forma, a ne supstanca, valja prihvatiti - a to je Saussure jasno potvrdio - da je lingvistika isključivo nauka o oblicima.

Pitanje koje treba postaviti nije da li su znak i označeno bitno povezani, nego kako su povezani jezik i zbilja, koja je jezična jedinica nosilac značenja, je li to riječ, tj. znak ili se značenje krije u prepletu znakova, u njihovoj funkciji subjekta i predikata - da li je značenje leksička ili diskursna jedinica?

Za Benvenista "jezik se u svim svojim vidovima predstavlja kao dualitet: iako je društvena institucija, u upotrebu ga stavlja individua; iako je neprekidan diskurs, sastoji se od stalnih jedinica" (Benveniste 1986, 45). Da bi obilježio događajni karakter diskursa, Benveniste stvara termin "instance diskursa" ("instances de discours"), pomoću kojega označava "diskretne i svaki put jedinstvene akte pomoću kojih govornik aktualizira jezik (langue) u govoru (parole)" (Benveniste 1966, 251; usp Ricoeur 1981, 81-82). To obilježje značajno suprotstavlja diskurs jeziku shvaćenom kao sistem znakova. U pravom smislu riječi jezik postoji samo onda kada ga određeni govornik aktualizira.

Jezik se pokazuje u kontinuitetu, no iz njegovog se diskursnog toka mogu izdvojiti stalne jedinice, određene invarijantne strukture. Različite jezične strukture, fonološke, morfološke, sintaktičke i druge povezuju se u složeni jezični stroj. Uz apstraktne gramatičke strukture, ustroj kojih nije podložan brzim i čestim promjenama, u jeziku postoje i stalne strukture višega reda. To su komunikacijski sustavi koji se nadograđuju nad prirodnom jezičnom razinom. Možemo ih nazvati i

diskursima imajući na umu Benvenisteovo razlikovanje između jedinica diskursa ili rečenice i jedinica jezika, tj. znakova.

Benveniste rečenicu postavlja na kategorematičnu razinu (grčki *kategorema*; latinski *praedicatum*; hrvatski *prirok*). Za razliku od fonematske razine jezika, koja se sastoji od konkretnih fonema koji se mogu izolirati, kombinirati ili brojati, *kategoremi* kao takve izdvojive jedinice ne postoje - predikat je osnovno svojstvo rečenice, a ne njena jedinica; rečenica ne postoji zvan predikacije. Pri tome broj znakova koji ulaze u rečenicu nema važnosti. Za konstrukciju predikata dovoljan je samo jedan znak. Rečenica je sam život govora u akciji (la vie même du langage en action). S rečenicom se napušta područje jezika (langue) kao sistema znakova i ulazi se u područje jezika kao komunikacijskog instrumenta čiji je izraz diskurs. Rečenica je jedinica ukoliko je dio diskursa. Ona je potpuna jedinica koja u isti mah nosi smisao i referenciju - smisao zato što nosi značenje, a referenciju zato što se odnosi na određenu situaciju.

Znakovi kao jedinice jezika definiraju se u imanentnosti svoga sustava samo svojim odnosima, za njih je karakteristična samo razlikovna funkcija. Znak upućuje na druge znakove, razlikuje se od drugog znaka, a diskurs se odnosi na stvari, na svijet (Benveniste 1966, 127-131).

Pitanje o nosiocu značenja, primijenjeno na modele formulativnih izraza, glasi: da li modeli formulativnih izraza imaju fiksno značenje ili se značenje krije u diskursnoj cjelini čiji su oni dio? Je li značenje vezano uz znak ili uz diskurs?

Modeli formulativnih izraza, kao i sam jezik, imaju dvostruku prirodu - mogu se opisati kao sistem znakova (tako ih opisuje Permjakov), no u upotrebu ih stavljaju govornici određenog jezika. Oni imaju različite funkcije i različita značenja već prema tome u kojem se tipu diskursa nalaze (novinski tekst, politički govor, književni tekst, znanstveni tekst), prema tome tko ih i u koju svrhu aktualizira. Predikacija se u tom slučaju ne ograničava samo na rečenicu - preplet subjekta (hrvatski *podmet*) i predikata. U ovom se slučaju predikacija zbiva između tekstova, značenje se prenosi s teksta na tekst, prepleću se značenja dvaju modela.

Sintaktičko-semantička fiksiranost modela formulativnih izraza svakako je dovoljan razlog da ih tretiramo kao znakove jezičnog sistema i da tu raznolikost oblika pokušamo svesti na određeni broj invarijantnih struktura s utvrđenim značenjem. Taj nam postupak omogućuje da ih uopće odredimo kao vrstu unutar nekog diskursa. U takvom se opisu iscrpljuje strukturalistička klasifikacija modelativnih sistema koja je bazirana na taksonomijskoj koncepciji jezika.

Takvim načinom razmišljanja određene se jezične jedinice izdvajaju iz svog kontekstualnog okruženja (kako jezičnog tako i društvenog) te se pokušavaju bilježiti kao sintagme - ustaljene lokucije kod kojih upotreba ne dozvoljava nikakvo mijenjanje; zato se i svrstavaju pod jezik, a ne pod govor.

Modeli formulativnih izraza tvore poseban, klišeiziran tip diskursa koji se zbog svoje semantičko-sintaktičke fiksiranosti može smatrati znakom. No, takav je diskurs istovremeno i model, tj. mreža odnosa, koju uspostavljaju njegove jedinice. Taj model dobiva značenje s obzirom na odnos prema stvarnome - dakle tek svojom upotrebom u određenom kontekstu, u određenoj diskursnoj cjelini.

Upravo u toj točki prepletanja, pitanje da li model formulativnog izraza ima fiksno značenje vezano uz određeni oblik ili je značenje određeno jezičnim kontekstom pokazuje se kao krivo postavljeno pitanje jer ni jedno rješenje ne daje odgovor bez ostatka. Nosilac značenja je model formulativnog izraza, i kontekst - diskursna cjelina u kojoj se aktualizira određeni jezični obrazac. Oni stoje u značenjskoj interakciji.

Riječ, sintagma ili bilo koji drugi znak posjeduje određenu semantičku jezgru, određeno potencijalno značenje ili semantički potencijal. Riječ čuva semantički kapital sastavljen od kontekstualnih vrijednosti nataloženih u njezinu semantičkom prostoru. Ono što riječ donosi u rečenicu njezin je značenjski potencijal, koji nije bezobličan, jer u njemu postoji identitet riječi. Taj je identitet višestruk, to je otvoreno ustrojstvo; no taj je identitet ipak dovoljan da riječ identificiramo kao vrstu u različitim kontekstima (Ricoeur 1981, 149).

Značenjska interakcija je proces u kojemu se značenje jezičnog znaka prenosi na diskurs čiji je znak dio, a u isto vrijeme znak na sebe prima značenje cjelokupnog diskursa. Znakovi po sebi vrše samo razlikovnu funkciju - razlikuju se jedan od drugoga. Sam po sebi znak ne može uspostaviti odnos sa svijetom. Referentnu funkciju znak dobiva tek preko diskursa, jer diskurs se odnosi na svijet, a njegova je središnja operacija predikacija.

Metafora i mehanizam prenošenja značenja

Metafora je stilska figura koja se najčešće spominje u analizama književnih tekstova, a njezina posebnost pobudila je tako veliko zanimanje istraživača da se u današnje vrijeme problem metafore izdvojio kao zasebna književnoteorijska tema. Tradicionalno ona pripada tzv. figurama riječi ili tropima, a te figure nastaju promjenom osnovnog uobičajenog značenja pojedinih riječi (usp. Solar 1977, 64-65). Značenje je vezano uz riječ koja je nosilac značenja, jer čitava se teorija tropa i figura temelji na prvenstvu riječi. Jezikoslovna tradicija značenje vezuje uz znak pa na isti način i metaforu određuje kao prijenos značenja s riječi na riječ, sa znaka na znak, a često se metafora doživljava samo kao puki ukras. Ta je tradicija naslijeđena od Aristotela koji metaforu vezuje uz ime ili riječ, a ne uz diskurs (usp. Ricoeur 1981, 16).

Ricoeur metafori priznaje karakter iskaza i stvara teoriju "metafore-disksursa" nasuprot tradicionalnoj teoriji "matafore-imena". Metafora kao diskurs počiva na predikaciji. Taksonomijska koncepcija jezika zanemaruje njegovo ključno svojstvo - metaforičnost, a to je ono svojstvo koje između znaka i konteksta ili između znaka i znaka stavlja kao kopulu glagol *biti* (jest). Kopula glagola biti vezuje unutarnju konstituciju smisla nekog diskursa s transcendentnim ciljem referencije. Smisao diskursa je njegova unutarnja oraganizacija, a referencija je njegova moć da upućuje na izvanjezičnu stvarnost. U svakom diskursu dolazi do spajanja smisla i referencije. Važno je istaknuti ključnu ulogu glagola biti kao kopule, tj. veze u prenošenju značenja, jer je ona najintimnije i zaista posljednje mjesto metafore. To nije ni ime, ni rečenica, pa čak ni sam diskurs. Pored važnosti kopule glagola biti,

važna karakteristika metafore je spremnost za kumuliranje značenja, tj. za prenošenje značenja sa znaka na znak, jer je kumulativni karakter riječi ono što više od bilo čega drugog čini da se jezik podaje inovacijama.

Kopula glagola biti stoji između modeliranog i modelirajućeg objekta, ona je osovina koja analoški povezuje jezik i njegov referent. Ne može se govoriti o odnosu identiteta jer metaforičko "jest" znači istodobno i "nije" i "jest kao"; metaforama se utvrđuje odnos sličnosti, a ne odnos identičnosti predmeta (usp. Ricoeur 1981, 8 passim).

Funkcioniranje modela formulativnih izraza, osobito onih koji imaju oblik rečenice ili oblik iskaza većeg od nje, ne može se razumjeti ako se ne razumije mehanizam prenošenja značenja. Aristotel je poslovice (paroimia) definirao kao metafore kod kojih se značenje prenosi s vrste na vrstu; i zaista, poslovica je usporedba između dva reda stvari. Aristotel navodi usporedbu čovjeka koji je pretrpio štetu od druge osobe, koju je zamolio za pomoć, i zeca što jede žetvu seljaku koji ga je uveo na svoju zemlju. "Kad, na primjer, netko nekoga poziva u pomoć, nadajući se da će od njega imati koristi, a pretrpi štetu, onda se to kaže *prošao kao Karpaćanin sa zecom*, jer su obojica doživjela razočaranje." (Na otok Karpat, između Krete i Rodosa, bijahu doneseni zečevi, koji su se toliko razmnožili da su stali pričinjavati veliku štetu poljoprivredi, primjedba prevodioca) (Retorika, III, 11, 1413a; 1989, 196).

Važan aspekt upotrebe poslovice opis je metaforičkog odnosa između situacije sadržane u poslovici i društvene situacije na koju se ona odnosi - opis denotativne dimenzije modela. Da bi se poslovica razumjela, mora se razumjeti taj mehanizam metafore. Njega vrlo jasno predočuje Seitelov heuristički model:

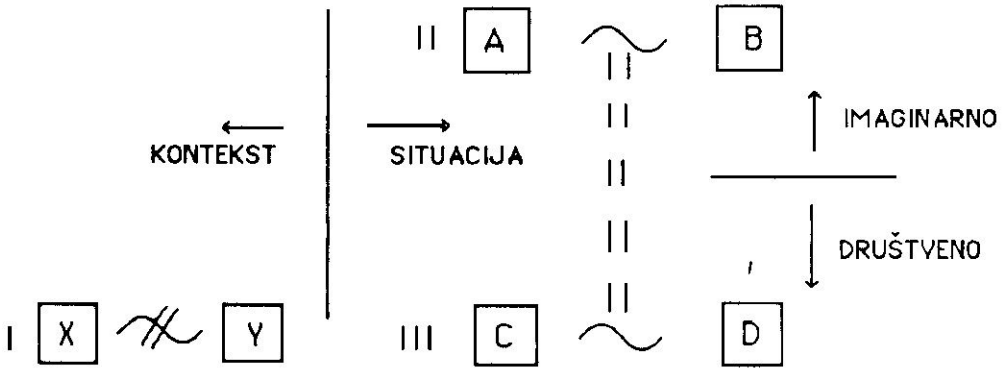

X i Y su govornik i recipijent poslovice a simbol ⇙ označava odnos između njih, kojega su karakteristike dob, spol, status itd. To je prvi dio dijagrama koji prikazuje društveni kontekst poslovice, tj. situaciju interakcije. Drugi i treći dio

dijagrama prikazuju situaciju poslovice i društvenu situaciju na koju se poslovica aplicira. Simbol ~ označava odnos između objekata (ili ljudi) u društvenom svijetu (C i D) kao i odnos između koncepata u fiktivnoj situaciji poslovice (A i B). Taj simbol znači logičku vezu koja postoji između elemenata situacije poslovice i društvene situacije. Paralelne i isprekidane linije povučene između simbola za logički odnos u II. i III. dijelu dijagrama znak su za analogiju između dvije situacije. Na temelju dijagrama možemo načiniti formulu: X kaže Y-u da je A prema B kao C prema D (ili A:B::C:D,) (Seitel 1981, 127).

Ova shema vrlo jasno predočuje Ricoeurovu tvrdnju o kopuli glagola biti kao posljednjem mjestu metafore. Između situacije poslovice i društvene situacije stoji kopula glagola biti kao osovina preko koje se značenje prenosi. Značenje se prenosi s jednog na drugi red stvari. No denotativna dimezija znaka ne leži u njemu samome nego se otkriva u govoru (diskursu); do prenošenja značenja može doći samo u kontekstualnoj sredini. Kontekstima pripada zadatak da izaberu varijante određenog značenja i da grade, zajedno s polisemičkim riječima, diskurse koje ćemo primati kao relativno jednoznačne, to jest koji će dati mjesta uvijek samo jednoj interpretaciji, i to onakvoj kakvu je govornik namjeravao dati svojim riječima (Ricoeur, 1981, 132). Kontekst veže uza se diskurs kao jezični entitet višeg reda od riječi, a s njime i denotativne ciljeve jezika.

Poetski, novinski, znanstveni ili razgovorni diskurs tvore kontekstualnu sredinu modelima formulativnih izraza u kojoj dolazi do prijenosa značenja. U brojnim vrstama novinskog i književnog (osobito proznog) diskursa nailazimo na viceve, anegdote, poslovice pa i čitave priče. Pri tome vic ili poslovica prenose svoje značenje na tekst kojega su dio, a s druge strane, primaju značenje čitavog teksta ne sebe.

Polazeći od diskursa kao cjeline unutar koje se ostvaruje smisao i referentna funkcija znaka, modele formulativnih izraza analizirao sam u etnografskom, književnom (proznom) i novinskom diskursu. Analiza je pokazala na koji su sve način modeli formulativnih izraza inkorporirani u veće diskursne cjeline kao i neophodnost da se znak analizira unutar diskursa jer do prijenosa značenja dolazi samo u kontekstualnoj sredini.

Modeli forumlativnih izraza u etnografskom zapisu (Zbornik za narodni život i običaje)

Najjednostvnije diskursne cjeline, koje imaju relativno čvrst i stalan oblik, Jolles je nazvao jednostavnim oblicima (Einfache Formen). Ti se oblici, tako reći, bez udjela ma kojega pjesnika, u jeziku zbivaju sami i iz njega sami izrađuju. Nasuprot njima stoje umjetnički oblici (Kunstformen), diskursi svjesno oblikovani iz jezičnog potencijala (usp. Bausinger 1980, 57-58). Jednostavne oblike pojedinac usvaja nesvjesno kao i apstraktne jezične kategorije. Oni su već gotov govor koji čovjek preuzima iz tradicije umjesto da stvara vlastiti diskurs. Za neke takve diskurse upotrebljava se u svakodnevnici, pa i u stručnim radovima sintagma "narodna

mudrost". Ona dobro upućuje na impersonalnost autora, no nejasnom je čini pridjev "narodni".

Takav bi se diskurs mogao nazvati diskursom zajednice jer doista nema pojedinačnog vlasnika; ne znamo tko ima autorsko pravo na vic, poslovicu ili izreku; njihov je vlasnik svaki govornik određenog jezika koji ih u svome govoru aktualizira.

Jednostavni oblici govor su zajednice; u njima je kondenziran i konzerviran njezin vrijednosni sustav. Zajednica je, s jedne strane, utemeljena u posebnom prirodnom jeziku kojim govore njezini članovi; jezik zajednicu čini jedinstvenom i od drugih zajednica različitom. S druge strane, određena jezična zajednica pripada kulturnom krugu relativno jedinstvenog svjetonazora (ideološkog, religijskog, mitološkog) koji obuhvaća zajednice različitih jezika. Tako evropski narodi imaju zajednički fundus poslovica proizašao iz antike i srednjovjekovlja.

Posebna jezična zajednica širi se u sveobuhvatniji kulturološki koncept, no u isto vrijeme ona se (osobito u novije doba) raslojava na manje grupe koje oblikuju svoje male kulturne krugove, cehovske, generacijske, sektaške. Ta se činjenica također ogleda u jeziku - svaka takva mala zajednica stvara poseban govor sa specifičnim diskursnim jedinicama koje mogu izražavati svjetonazor ili naprosto služiti kao znakovi prepoznavanja. Jedna od izreka generacije vezane uz rock and roll je "živi brzo, umri mlad". Ona izokreće svjetonazor koji nam nalaže da živimo oprezno i starimo postupno.

Modeli formulativnih izraza obrasci su koji se prenose tradicijom i koji su usađeni u kolektivnu svijest određene zajednice. Tradicija označava vremenski proces prenošenja struktura te im daje povijesnu dimenziju. Takvi, relativno čvrsti jezični oblici, poznati su široj zajednici govornika nekog prirodnog jezika. Oni reflektiraju kako vrijednosti zajednice tako i posebne vrijednosti raznih društvenih slojeva pojedine zajednice.

Jezični oblici koji se u govoru stvaraju "sami od sebe", bez ičijeg prava na autorstvo, pripadaju žanrovima usmene književnosti pa su zato zanimljivi disciplinama koje se bave istraživanjem narodnog života. Jedna je od takvih disciplina etnologija.

Istraživanje modela formulativnih izraza određeno je pretpostavkama i metodama znanstvene discipline unutar koje je provedeno. Usmeno književno stvaranje se u stručnoj literaturi raznoliko imenuje (narodna ili pučka poezija, narodna književnost, narodno stvaralaštvo, folklor, folklorna književnost, književni folklor, usmena književnost, usmena tradicija, tradicijska književnost, tradicijska verbalna umjetnost, verbalni folklor i dr.), te se uključuje u nekoliko istraživačkih područja (znanost o književnosti, folkloristika, regionalna etnologija, etnologija ili kulturna antropologija) (usp. Bošković-Stulli 1983, 16). Prije nego što prikažem kako su obrađeni u etnografskom zapisu, želio bih skicirati metodološki i povijesni kontekst unutar kojega je nastala disciplina koja proučava narodni život.

Zanimanje za proučavanje narodnog života počelo se razvijati u 19. stoljeću, a silovit zamah dobilo je razvojem romantičarskog pokreta. Već krajem 18. stoljeća Herder je utvrdio termine kao što su narodna pjesma (Volkslied), narodna duša

(Volksseele), narodno vjerovanje (Volksglaube). Početkom sljedećeg stoljeća braća Grimm izdaju proslavljenu zbirku bajki "Kinder- und Hausmärchen", a njihovo razlikovanje umjetničke poezije (Kunstpoesie) i prirodne poezije (Naturpoesie) utjecalo je na buduće istraživače (tako Jolles razlikuje Kunstformen i Einfache Formen).

Upotreba termina "narod" u 19. stoljeću vezana je uz doživljavanje naroda kao monolitne grupe koja pripada nižem sloju društva. Narod je prema takvom shvaćanju necivilizirani društveni elemenat, sastavljen od nepismenih ili polupismenih ljudi koji žive u seoskim zajednicama. Narod je ona društvena grupa koja se određuje negativno u odnosu na obrazovani sloj društva. Čak i danas mnogi folkloristi proučavaju seoske zajednice ne ograničavajući se samo na određene usmenoknjiževne žanrove ili običaje, nego s namjerom da opišu život seljaka u totalitetu (usp. Dundes 1980a, 1-2).

Istraživanje se izvodi iz dijakoronijske perspektive, a istraživači su u stalnoj potrazi za "praoblikom" određenog fenomena, bilo jezičnog bilo običajnog. Izučava se sukcesivni slijed pojave koja se razvija u vremenu. Takva devolucionistička folkloristika polazi od pretpostavke da je najstarija verzija neke pojave ujedno i najpotpunija, najbolja, smatrajući da najstariji oblik skriva konačno značenje i funkciju određene folklorne pojave (Dundes 1975, 17-18). U slučaju modela formulativnh izraza, želi se postepenim praćenjem razvitka jezičnog oblika doći do njegova prvobitnog i stalnog značenja. Ta metoda zanemaruje i jezično i društveno okružje predmeta istraživanja, usredotočujući se na predmet radi njega samog, iscrpljujući se u sterilnim klasifikacijama i beskrajnim listama folklornih jedinica izdvojenih iz konteksta.

Temeljna je pretpostavka "sakupljačkog" pristupa u proučavanju narodnog života bilo devolucionističko shvaćanje kulture: pravu baladu, običaj ili vjerovanje moglo se naći samo u prošlosti (usp. Frykman 1990, 54). Metoda se gradi na uvjerenju da se praćenjem razvoja nekog jezičnog oblika ili nekog običaja može otkriti jedinstveno, izvorno i stalno značenje pojave. Na tu osnovu logično se veže ideja o građi kao zapisu nepobitnih činjenica kojima je vrijednost upravno proporcionalna sa starošću zapisa .

U toj je tradiciji čvrsto utemeljen i *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. Zbornik je zbirka etnografskih zapisa o narodnom životu kojem je *Osnovu* sastavio i metodologiju razradio Antun Radić. Prema *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, temeljni je zadatak sabiranje građe. Štoviše, *Osnova* je precizan predložak na temelju kojega se građa bilježi. No, Radić je pošao od pretpostavke da samo sabiranje građe nije znanost. Da bi disciplina koja se bavi narodnim životom postala znanost, sakupljenu građu valja metodički obraditi, kaže Radić.

Radićeva metoda počiva na dihotomiji "gospodske i narodne kulture". Iz te dihotomije možemo pročitati Radićev politički i metodološki koncept. Politički se aspekt Radićeve sheme ogleda u atribucijama tih dviju kultura. Gospodska je kultura strana, tuđa - nju su viši slojevi društva preuzeli od civilizacijski naprednijih susjednih naroda. Narodna je kultura autentična, nije kontaminirana stranim utjecajima - u njoj se ogleda izvorni i istinski duh naroda. Iz metodološkog

razloga Radiću je ta dihotomija potrebna da bi mogao odrediti pojam naroda i narodne kulture - narodna kultura određena je negativno u odnosu na gospodsku kulturu; narodno je ono što nije gospodsko, dakle ono što nije strano.

To je temelj na kojemu je Radić sačinio pozitivistički model koji ima zadatak da mrežom određenih činjenica - koje na kraju ipak ostaju nepovezane, jer se ne dovode u smisaone odnose već se naprosto bilježe prema Radićevoj matrici - obuhvati cjelokupan život naroda, uključujući i njegovo prirodno okruženje.

Prva je zadaća bila "sabrati" građu, a druga tu građu "znanstveno obraditi". Radić je teoretski predvidio tri metodološke razine: sakupljanje građe, klasifikaciju i znanstvenu obradu (usp. Muraj 1989, 16). Zbornici su ostvarenje uglavnom samo prvog Radićevog cilja - sabiranja građe. Sakupljanje i klasifikacija su u toj metodi identični - prije nego što pristupimo sabiranju građe, mi već posjedujemo klasifikacijski sustav u koji skladištimo materijal. Zato je sabiranje građe po Radićevoj *Osnovi* ujedno i klasifikaciranje, a u krajnjoj liniji taj je postupak identificiran sa znanstvenom obradom jer se vjeruje da skup raznorodnih činjenica sam po sebi oblikuje sliku cjeline. Cjeline su određeni geografski prostori kojima se bilježe činjenice o klimi, sastavu tla, jeziku, običajima - o svemu što se dade zapaziti.

Vodopija (1976) zamjera Radićevu postupku postavljajući pitanje o kriterijima selekcije činjenica. Citiravši Levi-Straussovu misao o uvjerenju nekih znanstvenika da činjenice sadrže odgovor, a da se oni uopće ne pitaju što je to zapravo činjenica i koje činjenice su važne, on relativizira položaj Radićeve *Osnove* i *Zbornika* kao neupitnog udžbenika i skupa nepobitnih činjenica. Binarni model gospoda - narod po njegovu je mišljenju znatno pridonio cvjetanju mitologije izvornosti.

Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu podijeljena je na tri odjeljka. Prvi se odio sastoji od tri razdjela, a u njemu se bilježe samo "stvari koje pomažu razumijevanju narodnog života i mišljenja" (Radić 1929, 15). One se razlikuju od drugih po tome što ih "nijesu stvorile ni čovječje ruke, ni čovječje ponašanje ili um, već su takove kakove jesu od prirode" (npr. kraj i mjesta; gore i vode; tjelesni ustroj čovjeka) (ibid., 15). Zanimljivo ja da u taj odio spadaju jezična pitanja, a glavni je zadatak da se narodni govor "vjerno bilježi". U drugom se odjelu opisuje "sve što čovjek svojim rukama stvara i priređuje, da od toga živi (npr. hrana, nakit, odijelo, obuća) (ibid., 21).

"Iz odgovora na pitanja u prvom odjelu možemo spoznati, gdje narod živi, što je oko njega, te mu ili koristi ili škodi... Iz odgovora na pitanja u drugom odjelu možemo se uvjeriti da li se narod onim što mu priroda daje, zbilja služi i kako se služi. Ne spoznajemo li, spoznavši to, čitavoga čovjeka? Ne poznajemo, jer mu još ne sagledasmo dušu. Zagledanje u dušu je sabiračev posao u trećem odjelu. Srce se, duša i pamet čovječja pravo pokazuju tek po tom, kakav je čovjek prema drugim ljudima, što željkuje, pomišlja u najskrovitijim dubinama duše svoje, što drži o ovom svijetu i životu." (ibid., 35.)

Treći odio obuhvaća život uopćeno - privatno pravo, javno pravo, običaje, poeziju u koju spadaju pripovijetke, priče, gatke, basne, različita mudrovanja, kao što su poslovice, mišljenja o svijetu i životu itd.

Drugi dio *Osnove* sadrži teme koje se obično svrstavaju u tzv. materijalnu kulturu, dok su trećim obuhvaćene pojave iz tzv. socijalne i duhovne kulture (usp. Muraj 1989, 16).

Dio jezika koji sam nazvao modelima formulativnih izraza u *Osnovi* se (a tako i u *Zborniku* koncipiranom po njezinome uzoru) obrađuje u prvom odjelu, gdje se bilježi kako narod govori. Radić jezik shvaća kao prirodnu činjenicu - smješta ga u odio u kojemu se opisuju stvari koje "nijesu stvorile ni čovječje ruke, ni čovječje ponašanje ili um, već su takove kakove jesu od prirode" (Radić 1929, 15). Modeli formulativnih izraza zastupljeni su i u trećem odjelu, u kojemu se "zagledamo u dušu naroda". Tamo su klasificirani prema žanrovima. U razdjelu "Poezija" nalazimo žanrovske vrste kao što su pripovijetka, basna, gatka, zagonetka, a u razdjelu "Iskustvo, znanje, mudrovanje" nailazimo na poslovicu.

No, modeli formulativnih izraza često sakupljačima i autorima priloga u *Zborniku* služe umjesto stručnog jezika i pojmovnika, kao jezično sredstvo, tj. kao znak kojim označavaju određene segmente narodnog života. Funkcija modela formulativnih izraza u *Zborniku* je dvojaka. Jednom su građa, a drugi su put jezično sredstvo kojim se građa (npr. običajno pravo) opisuje.

U monografiji *Poljica* don Frane Ivaniševića (1987, 639), poslovice su jedinica građe koja se nalazi u poglavlju "Iskustvo, znanje i mudrovanje" trećeg odjeljka "Zbornika", koja govori o "srcu i duši narodnoj": "Kad se oće štakod sočna i pametna reć u malo besida, to je kažu 'poslovica' ili obišnje reku: 'stara besida' ili 'stari ljudi užali su reć'. U Poljicin od starije čeljadi čuje se puno poslovica, koje se i danas vuku od usta do usta. Mnoge su poslovice navedene na različitim mistima u ovoj radi, a ovdi će se spomenut samo nike za ogled": *Viran sluga tuđoj kesi gospodar. Lipa besida i gozdena vrata otvara. Ko više leti, niže pada. U kurbe i oči i riči. Ko ne ima poštenja, sramoton se diči. Ko s vragon tikve sadi, o glavi mu se razbiju. Ko kasno ustaje, obojak mu nestaje. Ko liti `laduje, zimi gladuje itd.*

Milan Lang je narodni život Samobora također opisao na temelju Radićeva predloška (Lang 1913, 18/1;1914, 19/2). I u njegovoj su monografiji poslovice jedinica građe koja spada u treći odio *Zbornika*, "Iskustvo, znanje i mudrovanje": "Kada se hoće u malo riječi šta pametno reći, ili da se jače potkrijepi ili dokaže ono, o čemu je baš govor, znadu pametni ljudi vazda dometnuti koju podesnu rečenicu. Vele tomu: 'stara je reč' ili 'veli se reč', 'bila je reč', 'stari ljudi su rekli'. Uz prave poslovice priopćuju se ovdje i fraze koje se u razgovoru često čuju (Lang 1914, 282): *A je l` bu cajt hmret?* (Tako se veli pola u šali, pola u zbilji, kad se netko izgovara, da ne dospije nikamo od kuće, na kakav posao drugi, na proštenje ili zabavu.); *A kaj tu praznu slamu mlatiš?* (Veli se, kada tko bez smisla govori.); *Ak je ledeno bu već i medeno.* (Veli se, kada tko bez smisla govori.); *Ak je veći siromak, veći je vrag; Ako oćeš, da te kudaju, ženi se! Ako oćeš, da te fale, vumri! ; Al si debel za vuhi.* (Kažu onomu, koji ne će odmah da shvati, što mu se govori.); *A, pošteno zna, ne bi vode skalil; A, ta se samo na kvatre smeje itd.*

Puko bilježenje i nizanje jezičnih formula svojstveno je metodi sakupljanja kakvu često nalazimo u etnografskom zapisu. Takav zapis ostavlja krnjim značenje zabilježenog jezičnog materijala, jer do prenošenja značenja dolazi samo u kontekstualnoj sredini, a kontekst se u etnografskom zapisu zanemaruje. Ono što

možemo pročitati iz znaka izvan konteksta njegov je semantički potencijal - mogućnost da nešto znači. Samo u kontekstualnoj sredini možemo izabrati određenu varijantu značenja; relativno jednoznačne diskurse primamo samo iz konteksta. Lang ponekad uz izreku bilježi i situaciju u kojoj se upotrebljava. Ona pojašnjava uopćeno značenje izreke, ali se ne može smatrati diskursnom cjelinom unutar koje se ostvaruje njezino konkretno značenje; nedostaje situacija interakcije.

Objašnjavajući kazneno pravo, Ivanišević poslovicama potkrepljuje odnos zajednice prema prekršiteljima norme: "Za lupeže narod ne ima pomilovanja. Kaže se: *tuđe nevraćeno, grisi neprošćeni*... Ko pomaže ili nagovara koga na grij, jednako mu je sramota i grijota, kolko da je i ukra. *Kažu da je lupež, ko drži vriću, ka i oni, šta u nju siplje*... Kad se namiri lupež na lupeža, pa jedan drugom štakod ukrade, onda svit se tomu veseli, grija nikakova. Besida je u puku: *kad lupež lupežu ukrada, i Bog se smije*" (Ivanišević 1987, 411-412).

Odnos zajednice prema svetkovinama u kojemu se ogledaju i ekonomski aspekti svakodnevice također se otkriva u poslovicama: "Priko cile godine Božić se uvik spominje u govorenju. Kaže se: *Svega je bilo, brate, ka na Božić*. Hoće li se pohvaliti kogod, da se dobro hrani, reku: *Bolje se rani u petak nego drugi na Božić*. Živi li ko u nevolji i siromaštvu, reče mu se: *Gladno i nevoljno, nije se ni na Božić omrsija ili ostrvnija*" (Ivanišević 1987, 434).

Svaki je odjeljak monografije *Poljica* prepun poslovica i drugih modela formulativnih izraza.

Poput Ivaniševića, Lang u opisu različitih segmenata narodnog života umjesto stručnog jezika koristi se poslovicama da bi što vjernije opisao npr. običajno pravo ili neke druge narodne običaje. Ako se otkrije da je djevojka zatrudnjela prije braka "narod stoji čvrsto uz načelo da je dotični momak mora i uzeti, a sam čin ispričava ovim: *Niš za to, ak se otkrije, samo kad se pokrije.*" (Lang 1913, 2).

Uz međaše vezana su stroga pravila ponašanja. "Međa se ne smije pomaknuti. Tko premješta mejaše teško griješi; još i na drugom svijetu nema mira, već prenosi međašni kamen. A čuje se još katkada i ova stara: *'Gdo pri mejašu kruh išće, nigdar ga ne bu sit.'* (ibidem., 10).

Gdje god je to moguće, Lang određeno pravilo ili ponašanje potkrepljuje poslovicom.

U ovim primjerima Lang i Ivanišević opisuju društvenu situaciju u kojoj se izreke upotrebljavaju, a to je situacija kršenja društvene norme. Značenje izreke aplicira se na moguću društvenu situaciju (krađa, nelegalna promjena međe, predbračno ljubavno iskustvo). No takvom načinu bilježenja izreka manjka diskurzivna cjelina u kojoj se jezični oblik ostvaruje. Nedostaje nam kontekst na temelju kojega izabiremo određenu varijantu značenja, manjka zapis o stvarnoj aktualizaciji jezičnog oblika u određenom diskursu. No čak je i takvo bilježenje bolje od pukog nizanje jezičnih sintagmi.

Frykman (1990, 57) zaključuje da, usprkos manjkavosti metode na osnovi koje su nastale, ovakve zbirke ne treba odbaciti kao bezvrijedne. One mogu biti plodno tlo na kojemu se (da zaokružim metaforu tla) činjenice mogu križati.

Dovođenje činjenica u odnose stvara kontekste iz kojih im se iščitavaju značenja. Značenje se ne krije u činjenicama samim, već u njihovom prepletu.

Radić inzistira na tome da sakupljanje građe nije znanost, da građu treba i znanstveno obraditi. Ipak, ne daje "konkretne, sustavne metodološke upute nego nam ostavlja priručnik za sakupljanje građe" (Vodopija 1971, 76).

Primjer temeljitog etnografsko-sociološkog istraživanja poslovica je studija *Sprichwort und Volkssprache, Eine volkskundlich-soziologische Dorfuntersuchung* autorice Matilde Hain. Promatrajući jezik kao oblik društvenih vrijednosti (gesellschaftlicher Wertungsform), ona je zaključila da se vrijednosti ne ogledaju u formi i sadržaju poslovice, nego u njezinoj upotrebi. Time je potvrdila koliko je važno poslovicama bilježiti kontekst. Kao primjer donosi situaciju u kojoj se seoska djevojka žali što mora ostajati u kući i ne smije u susjedno selo na ples. Baka joj se suprotstavlja poslovicom: "Ljudi od uvijek govore: najbolje se krave nalaze u štali, a ne na tržnici." (Man hat schon immer gesagt: die besten Kühe findet man im Stall und nicht auf dem Markt") (usp. Bausinger 1980, 102). Različito od autora Zbornika za narodni život i običaje, Matilda Hain zabilježila je i interakcijsku situaciju (razgovor bake i unuke) u kojoj je poslovica upotrijebljena. Poslovicu ne prihvaćamo kao puki jezični znak, nego kao smisaonu cjelinu unutar razgovornog diskursa koja upućuje na zbilju. Na taj način dobili smo mogućnost da u jezičnom znaku pročitamo društvene vrijednosti zajednice koje se u jeziku čuvaju i prenose.

Modeli formulativnih izraza tuđi su govor, no oni su govor bez vlasnika. U njima se čuje glas zajednice, a često i glas cjelokupnog kulturnog kruga zajednica slična svjetonazora koji kroz jezik pronosi njihove društvene vrijednosti. Raspon se glasa kreće od zajedničkih karakteristika malih porodičnih, cehovskih ili plemenskih grupa, do velikih religijskih zajednica. Upotreba modela formulativnih izraza vezana je uz pravila koja nameće zajednica govornika određenog jezika ili određenog kulturnog kruga. U jeziku se mogu pročitati stanovite vrijedosti imanentne kulturi s kojima svaki član zajednice živi, a da ih uopće ne mora biti svjestan. Te su vrijednosti dinamična kategorija, jer se u vremenu prenose kroz jezik sve do naših dana, svakom upotrebom dobivaju nova značenja ne gubeći stara. Ta nas činjenica primorava da ne zanemarimo dijakronijski aspekt problema. No, to ne znači da je isključivo prošlost mjesto gdje nalazimo oblike usmene književnosti, da je najstarija verzija neke pojave ujedno i najpotpunija, najbolja, te da najstariji oblik skriva konačno značenje i funkciju određene folklorne pojave.

Ono o čemu priče govore može pripadati prošlosti, ali je uvijek suvremeno s činom pričanja. Stoga oblici usmene književnosti potpuno značenje i ostvarenje ne dobivaju u svom najstarijem zapisu, nego u svojoj konkretnoj upotrebi, u svojoj aktualizaciji u sadašnjosti.

Aktualizacija modela formulativnih izraza u književnom diskursu

Veza modela formulativnih izraza i književnosti oduvijek je bila zanimljiva književnim teoretičarima i folkloristima. Modeli formulativnih izraza prisutni su od davnine kako u usmenoj, tako i u pisanoj književnosti. Pripadaju onim vrstama gdje su granice pisanog i usmenog prilično neodređene (usp. Bošković-Stulli 1983, 252). Glasovita Jollesova knjiga *Jednostavni oblici* bila je zamišljena kao prvi dio sveobuhvatne povijesti književnosti. U njoj Jolles govori o "onim oblicima koji se, tako reći bez udjela ma koga pjesnika, u jeziku zbivaju sami i iz njega se sami izrađaju" (Jolles 1979, 13).

Odnos modela formulativnih izraza i književnog diskursa prilično je složen. Pisci, kako primjećuje Obelkevich u članku "Proverbs and Social History" (1987, 59 passim), nisu naprosto samo uzimali jezične oblike koje su gotove nalazili u jeziku, već su prema njihovom modelu stvarali autentične književne forme.

Blakeove *Proverbs of Hell* zadržavaju oblik poslovice kojemu se dodaje novi, osobni sadržaj. Blakeove nove poslovice, radikalne i antinomijske po ugođaju, predstavljaju napad na razboritu mudrost (prudential wisdom) starih: *The road of excess leads to the place of wisdom.* (Put izgreda vodi do mudrosti.) (*William Blake Complete Writings*, cit. prema Obelkevich 1987, 59). Ono što je Blake uradio nije puko oponašanje oblika poslovice, već je to nova forma, potpuno novi žanr - aforizam.

Charles Dickens je Sama Wellera, lik iz romana *Posmrtni spisi Pickwickova kluba*, obilježio čestom upotrebom poslovica i tako stvorio osobiti tip poslovice koji je dobio ime velerizam. Permjakov taj oblik stavlja između rečeničnih i nadrečeničnih oblika. Velerizam ili osnovna scena (elementary scene) sadrži opažanje (bilješku) i reakciju. To je oblik izreke u kojemu govornik umeće svoju opasku, npr. *"They need someone to carry water", said the donkey when they invited him to a wedding party.* ("Trebaju nekoga tko će nositi vodu", reče magarac kojeg su pozvali na svadbu) (Permjakov 1979,146).

Tolstojev lik Platon Karatajev iz romana *Rat i mir* ima poslovicu za svaku situaciju. One izražavaju primjernu nesebičnost i mentalitet koji prihvaća život onakvim kakav jest. Slično se ponaša i Cervantesov junak Sancho Panza (usp. Obelkevich 1987, 64).

Roman je dugo bio predmet apstraktno-ideološkog razmatranja (Bahtin 1989, 13 passim); analiza se često ograničavala na puke vrijednosne karakteristike jezika kao što su "izražajnost", "slikovitost", "snaga", "jasnoća" i slično. No roman je za Bahtina mnogostilska, govorno raznolika, višeglasna pojava. U njemu se suočavamo s nekoliko raznovrsnih stilskih jedinstava. U okvirima ovog rada najzanimljivije stilsko jedinstvo, na koje valja obratiti posebnu pažnju, stilizacija je različitih oblika usmenog pripovijedanja. Roman dozvoljava da se u njegov sastav uključe različiti žanrovi; u njegovu konstrukciju može biti uključen svaki žanr, a ti žanrovi obično u romanu čuvaju svoju konstruktivnu čvrstinu i samostalnost i

svoju jezičnu i stilsku originalnost (usp. Bahtin 1989, 81). Uz to, roman je okvir koji suzuje semantičku neodređenost modela formulativnih izraza.

Peter Grzybek je (1989, 354), pošavši od Lotmanove teorije jezika kao modela stvarnosti, analizirao poslovice unutar književnih tekstova shvaćajući ih kao modele unutar modela. Taj ga je pristup doveo do zaključka da književni tekst reducira semantičku neodređenost poslovice jer su i situacija na koju poslovica upućuje, kao i situacija u kojoj je upotrijebljenja njime oblikovane ("modelirane,").

Roman je ograničena diskursna cjelina koja je kontekstualna sredina modelima formulativnih izraza; roman je diskurs u kojemu se otkriva denotativna dimenzija znaka - modela formualtivnog izraza, jer do prenošenja značenja dolazi samo u kontekstualnoj sredini. U književnom tekstu konkretizira se prije postavljeni problem o nosiocu značenja. Da li je značenje diskursna ili leksička kategorija? Da li modeli formulativnih izraza imaju fiksno značenje koje se krije u njima samima ili je i u njihovu slučaju značenje vezano uz funkciju predikacije i kontekstualnu sredinu? Analiza je pokazala da modeli formulativnih izraza, kao svaki drugi znak, posjeduju relativno čvrst semantički potencijal, određeni identitet koji međutim nije potpun, jer se njegova denotativna dimenzija otkriva tek u diskursnoj cjelini koje je dio (književni tekst, novinski tekst, razgovorni diskurs).

Pored mogućnosti praktičnog sagledavanja pitanja o nosiocu značenja, u književnom se tekstu (kao i u svakom drugom kontekstu znaka) vrlo jasno pokazuje i mehanizam prenošenja značenja koji potvrđuje Ricoeurovu teoriju metafore-diskursa. Kopula glagola *biti* ima ključnu ulogu u prenošenju značenja, a metafora kao diskursna činjenica utemeljena je na predikaciji. Metaforičnost je ono svojstvo jezika koje između znaka i konteksta ili između znaka i znaka stavlja kopulu glagola *biti* (jest).

U Araličinom *Asmodejevom šalu* glas tzv. objektivnog pripovjedača, koji stoji u pozadini svih ostalih glasova romana (drugih likova) objašnjava čitaocu funkciju priče:

> "Valjalo bi znati da je priča, ili 'prilika', kako su je učeni zvali, imala težinu norme tamo gdje moral nije bio drukčije normiran, pa ne znam koliko te 'prilike' bile umjetne tvorevine, s malo ili nimalo vjerojatnosti da su se stvarno mogle zbiti. Uostalom, vjerojatnost 'prilika' nije se nikada provjeravala, glavno da je 'prilika' bila ilustrativna za moralno načelo koje je u sebi nosila i da je bila duhovita. Ubacivanje 'prilika' u razgovor bio je znak pučke otmjenosti i učenosti." (Aralica 1988, 133).

Aralica često gradi dijaloge u kojima likovi upotrebljavaju poslovice, priče i druge modele formulativnih izraza, impersonalne tuđe riječi koje pripadaju zajedničkom dobru jezične zajednice:

> "Čuj, Nižo - rekao je Martin - ako ti želiš da ti se pomogne, pomoći ti neće nitko ne budeš li ti samoj sebi pomagala. S tobom je kao s onim što su mu kola upala u blato.
>
> I na njenu je priču uzvratio svojom pričom.
>
> Neki Kokan iz Zahuma gonio kola puna gnojiva i upao u kaljužu. Blato je doprlo do osovina i konji kola nisu mogli izvući. Pored njega su

> prolazili ljudi koji su ga poznavali, ali mu nitko ne htjede pomoći, baš zato što su ga poznavali. Jedan prolaznik iz udaljenog sela pristade da mu pomogne. Kokan ne htjede sići s kola pa zajedno s prolaznikom i konjima potegnuti, da kola zajedničkim snagama izvuku na suh put. Prolaznik videći to, prestade upirati u kola i reče Kokanu:
>
> - Čuj, brate! Kad ti sam sebi nećeš da pomogneš, neću ti ni ja pomagati."
>
> (Aralica 1988, 133-134).

Ovaj primjer pokazuje svu složenost prepletanja i prenošenja značenja. Moguće ga je analizirati zato što književni tekst reducira semantičku neodređenost poslovice i priče. Književnim tekstom oblikovana je situacija na koju poslovica upućuje, kao i situacija u kojoj je poslovica upotrijebljena. Ako si čovjek sam ne pomogne, neće mu pomoći nitko drugi; to je ključna rečenica citiranog dijaloga. Njena je funkcija da prenese informaciju o tome što se dešava čovjeku ako djeluje na određeni način. Njome se simulira zbilja s namjerom da se izrazi određeni kauzalitet, određeni odnos među stvarima. No taj je apstraktni kauzalitet - odnos koji je moguće opisati i jezikom simbolične logike - konkretiziran "stvarnim" događajem. Ta formula ima referent koji je moguće izdvojiti iz svekolikog i neprestanog događanja - situaciju u kojoj je upotrijebljena. Taj referent je priča o Kokanu iz Zahuma. Značenje poslovice *Ako si čovjek ne pomogne sam, pomoći mu neće nitko drugi* krije se u priči o Kokanu iz Zahuma, a ta je priča model za određeni kauzalitet koji nosi i sama poslovica, neovisno o priči.

Značenje izreke prenosi se u dijalogu između Martina i Niže na Nižu, ona je drugi referent diskursa. Između priče o Kokanu iz Zahuma i njezine poente *Ako si čovjek ne pomogne sam, pomoći mu neće nitko drugi* i Nižine životne priče stoji kopula glagola *biti*. Značenje modela formulativnog izraza prenosi se na situaciju Nižinog života i tako nam ga pokazuje i objašnjava. Nižin život vidimo kao ono što priča i poslovica predočuju. Analizirajući diskurs na taj način, dobivamo dvije razine značenja ili dvije referencijalne razine: Kokana i Nižu. Između te dvije razine nije uspostavljen odnos identiteta već odnos analogije. Ne može se govoriti o odnosu identiteta jer metaforičko "jest" znači istodobno i *jeste i nije kao*. Metaforama se utvrđuje odnos sličnosti, a ne odnos identičnost predmeta. Takav se odnos može uspostaviti jer su logičke strukture dviju situacija identične: i Niži se može uputiti izreka koja je upućena Kokanu. Ista izreka obuhvaća dva događaja od kojih jedan može biti i fiktivan (priča o Kokanu je možda izmišljena, a možda i nije), a u ovom su slučaju oba fiktivna - i Niža i Kokan.

Asmodejev šal pun je takvih narodnih "prilika", a objektivni se pripovjedač često svjesno osvrće na njih, upozoravajući čitaoce na njihova značenja i funkciju - kao u gornjem slučaju. Evo primjera gdje individualno iskustvo glavnoga junaka proturječi jednoj takvoj univerzalnoj mudrosti:

> "Did je Matija znao reći - sjetio se Grabovac kad je legao uz Nižu - da rašljast kolac ne može u zemlju. Mislio je da čovjek dvojna morala i dvojna ponašanja ne može živjeti.
>
> Sjetivši se toga u trenu kad je bio na Nižinim usnama, učinilo mu se da did nema pravo. Istina je da ga je Plavša odabrao, misleći da se drži didove nauke, kao što ga se i sam Plavša držao. Istina je i da se prihvatio

> zadatka sa šalovima misleći kako je dobar učenik poslovice o rašljastom kolcu. Ali, kad je s usana prešao na ono što slijedi, ne samo što se uvjerio nego je i iskusio da rašljast kolac ide u zemlju, ako je zemlja rahla, vlažna i podatna.
>
> Ide! Nego šta da ide!
>
> Nekad mudrosti svijeta više zastrašuju nego što govore istinu (ibid.,156).

U romanu *Okvir za mržnju* Aralica lik školskog konjušara Krca određuje poznavanjem poslovica i priča o svemu i svačemu:

> "Kočijaš je znao reći: Svaka je noga u guzicu jedan korak naprijed. Poznavao je i druge izreke i izricao ih u određenim prigodama, osobito o ženama, ali je ovu držao svojim načelom" (Aralica 1987, 75).

Ovaj primjer pokazuje svojstvo izreke da sažeto formulira nečije životno iskustvo i da služi kao "prilika" - da manje poznato područje kao što je nečiji život pokazuje u odnosu s već poznatom jezičnom formulacijom. *Svaka je noga u guzicu jedan korak naprijed*, izreka je koja stoji u metaforičkom odnosu s Krcinim životom, ona je metafora njegova života.

Ta je poslovica "crvena nit" koja se provlači kroz roman. Kada istinitost izreke životni tok dovede u pitanje, jer to načelo ne potvrđuje svaka životna situacija, za novonastalu situaciju Krce bira novu izreku, koja može biti i suprotna prvoj:

> "On sam, ne hajući za političku stranu svog slučaja, jer je čvrsto vjerovao u nogu koja nas gura naprijed, čitav je zamršeni slučaj prelaska od trgovca na maganizera prokomentirao poslovicom: Tko ženinu iglu pojede, ćuskiju će posrati" (ibid., 81).

Kako se prelazak od trgovca na maganizera nikako ne može tumačiti kao "korak naprijed", Krce je našao izlaz u novoj izreci. Nevolju mu je prouzročila vlastita žena, pa Krce svoj odnos sa ženom stavlja u kontekst poslovice *Tko ženinu iglu pojede, ćuskiju će posrati* želeći reći da muškarca, ako je popustljiv makar i prema sitnim ženinim nepodopštinama, popustljivost može dovesti i do krupne nevolje. Ovaj primjer potvrđuje Permjakovljevu tvrdnju o tome da su poslovice znakovi situacija, a situacije mogu biti različita, čak i suprotnog karaktera. Logika modela formulativnih izraza počiva na zdravom razumu koji zaključuje iz iskustva, a ono se suočava s kontradiktornim situacijama.

U dijalogu između Krca i Martina imamo sve elemente da izreku *Svaka je noga u guzicu korak naprijed* analiziramo na temelju Seitelovog heurističkog modela. Dijalogom se u romanu modelira fiktivna situacija interakcije, tj. situacija u kojoj se poslovica upotrebljava. Upotreba poslovice uvjetovana je starošću, društvenim statusom ili spolom likova koji komuniciraju. Pored toga sačuvana je i kontekstualna situacija - događaj koji se izrekom označava:

> "Krce mu se osmjehnu i reče kako je do sada samo od drugih znao da je svaka noga u guzicu korak naprijed, a odsle to mora dokazati na svom primjeru. Koliko si ih dobio, daleko ćeš doprijeti, moj Martine - rekao mu je kad je Martin progledao i bolno se osmjehnuo" (ibid., 268).

Situacija izreke služi kao "prilika" kojom je Krce oslikao svoj život. U dijalogu s Martinom značenje te situacije stavlja se u kontekst Martinova života. U ovom slučaju Martinov je život kontekstualna situacija izreke *Svaka je noga u guzicu korak naprijed*, on je denotativna dimenzija znaka.

Đaci učiteljske škole u Kninu, u prostor koje je smještena radnja romana, imaju sasvim drugi pristup poslovicama nego Krce. Na zidnim porukama našle su se i preradbe narodnih poslovica:

> "Istina se uvijek mijenja, a laž ostaje ista.
>
> Tko drugom jamu kopa, taj je lučki radnik.
>
> Tko visoko leti, taj je pilot.
>
> Misliti, znači ne znati. "(ibid., 67)

Glas pripovjedača takav postupak interpretira kao pretvaranje mladenačkog zanosa u starački cinizam. Time se motivira duhovno raspoloženja omladine, njezina sprdnja s prihvaćenim istinama. Jezična se zajednica raslojava (osobito u novije doba) na manje grupe koje oblikuju svoje male kulturne krugove, cehovske, generacijske, sektaške. Ta se činjenica ogleda i u jeziku - svaka takva mala zajednica stvara poseban govor sa specifičnim diskursnim jedinicama koje mogu izražavati svjetonazor ili naprosto služiti kao znakovi prepoznavanja. Ovi primjeri pokazuju kako mlada generacija, ironiziranjem poznatih životnih mudrosti, odbija tradicionalni vrijednosni sustav koji čuvaju "prave" narodne poslovice.

Roman obiluje i drugim modelima formulativnih izraza. Psovke su vezane uz učenika škole zvanog Baba. Babino saslušanje, provedeno zbog toga što je grupa đaka neosnovano optužena da je osnovala nekakvu političku organizaciju, puno je psovki:

> "Organizacija? Program djelovanja? Ma tko je to rekao, jebo mater svoju!"
>
> "Čovječe, mi smo prvu večer, kad smo tamo bili, plakali, razumiješ, plakali, a jebalo nam se za sve organizacije i njihove platforme djelovanja."
>
> "A da je meni prvi ili drugi put Martin rekao, hajde da osnujemo organizaciju i potkopavamo režim, jebao bih ja njemu mater i rekao, gubi se u kurac ti i tvoja organizacija." (ibid., str. 237).

Psovke su poseban tip modela formulativnih izraza čija se upotreba ne uklapa u prikazani metaforički, tj. analoški model prenošenja značenja. Njihova je upotreba više zasnovana na ekspresivnom nego na semantičkom planu jezika.

Suvremeni slovenski pisac Vitomil Zupan u romanu Levitan dijelove svoga diskursa također gradi na modelima formulativnih izraza. Za razliku od Aralice, koji uglavnom poseže za onim formulativnim izrazima koji čuvaju stilsku obojenost usmene kulture, Zupan upotrebljava i tzv. "učene" izreke i to iz različitih kulturnih krugova:

> "Dobro sam znao što kaže mudri Lao-Ce: treba biti kao voda koja se prilagođava terenu i pobjeđuje, krotko izbjegava stijenu - ali je s

vremenom potkopa. A mi Evropljani miniramo stijene i onda se čudimo kad nama, konkvistadorima, kamenje pada na glavu." (Zupan 1985, 19).

Roman je pisan u prvom licu. Glas pripovjedača ujedno je glavni lik romana koji svoj položaj u svijetu često označava poslovicama:

"Znao sam da se bogovi boje Staljina, ali nisam pretpostavljao da se boje ovakve političke budale kakav sam ja i da će od mene napraviti osobu o kojoj će izvještavati strane radio-stanice, Budimpešta, Moskva, Pariz, Trst, kako sam kasnije saznao od tzv. supatnika koji su u 300 kilometara udaljenoj kaznionici hvatali strane vijesti za službu sigurnosti. Najslikovitije je progovorio Radio-Trst: tko s vragom tikve sadi, vrag mu ih o glavu razbija" (ibid., 20).

Kao i u *Asmodejevu šalu*, pripovjedač svjesno upotrebljava modele formulativnih izraza, često se osvrćući na njihovo značenje i funkciju u tekstu:

"Osjetan je jaz između narodne šale i novinskih proizvoda. Prva je svježa, iskričava, živa, a u šaljivom listu prevladavaju s naporom skrpljene krparije i prepisarije. I sam sam uvidio: uspjele su mi samo šale koje je rodio trenutak. (ibid., 46)

Uopće sam primjećivao da narod zna za mnogo životnih istina o kojima intelektualci i ne sanjaju.
Zašto pijevac žmiri dok pjeva? Jer zna pjevati bez nota. Zašto prase gleda u zemlju? Jer se stidi svinjskog porijekla. Violina pjeva mladenki na vjenčanju: Ti ne znaš, ti ne znaš kakva je to stvar.... A bas odgovara: kurac, kurac..... Seljak je stavio 'boga' na raskršće kod svoje kuće i pozvao župnika da ga blagoslovi. Župnik pita: Je li bio skup? A seljak će: Da, nisam ni mislio da taj vrag toliko košta. I o mužjaku grlice sam saznao kakav je cinik. Najprije pjeva grlici 'koliko je dug.....koliko je dug...', a onda korak po korak pođe prema njoj, svaki put se nakloni, pa skoči na nju i opali je, pa opet s nje, nasmije se 'he, he, he' i odleti. A kako ćeš crvenim napraviti bijelu točku na crnome? Crncu uguraš u guzicu crvenu rotkvicu i odgrizeš rotkvicu. Birtaš nije bogat od vina nego od vode. Brijač je prvi poslije boga: bog te je napravio, brijač te popravlja. Najviše se bičuje vol koji dobro vuče. Iz maloga grma izlazi veliki zec." (ibid., 121)

Pored univerzalnih narodnih životnih istina iz svakodnevnog života, Zupan nam donosi i posebne zatvoreničke izreke:

"Imali su šah, napravljen od sredine kruha (crne figure tako da je kruhu dodana crna pasta za cipele), i karte, napravljene od kartonskih kutija za cigarete, na kojima su dame imale raširene noge, kraljevima su visuljci visili, dečkima stajali, a na svakom asu je bio neki natpis u polukrugu (kao 'zatvorenik je zatvoreniku vuk', 'made in pička materina', 'jebeš, ne jebeš, vrijeme kurcu prolazi'), zatim 'spano' (ili 'mlin')." (ibid., 80)

Jezični oblici, zabilježeni na ovaj način, ne pružaju mogućnost da analiziramo njihovo značenje jer nedostaje situacija interakcije; nedostaju subjekti koji ih aktualiziraju u konkretnoj situaciji, a s njima i instanca diskursa. Ono što

možemo pročitati njihov je značenjski potencijal - mogućnost da u određenoj interakcijskoj situaciji označe stanovite pojave i njihova svojstva.

Različito od navedenih primjera slijedećim je pričama zabilježena interakcijska situacija. Primjeri pokazuju kako se pričom simulira, tj. modelira realnost. Simuliranje realnosti ima u komunikaciji funkciju stavljanja slušaoca pred fiktivni moralni problem:

> "Jehovca je mučio nekadašnji partizanski kurir, pitao ga je: A ti ne bi uzeo oružje u ruke kad bi ti razbojnici napali kuću, pobili djecu i pred tobom silovali ženu? Jehovac ne bi, ali da bi se pokušao obraniti rukama. Kakva je razlika - ruka, nož, pištolj, motka, puška, top? Doveo je jehovca u grdni škripac, posebno kad mu je iznio slijedeći primjer: ubojica pokušava ubiti dijete - ti bi se mogao umiješati, ali nećeš zato što po učenju ne smiješ uzeti oružje u ruke, a goloruk ne možeš učiniti ništa, jer je ubojica jak i naoružan - i ti si sukrivac u ubojstvu djeteta, zapravo si suubojica! Jehovac se izvlačio koliko god je mogao, na kraju je pribjegao (kao svi jednomisleni ljudi) formuli naučavanja - Sveto pismo kaže: 'Tko se mača laća, od mača i pogiba.' " (ibid., 153).

U ovoj je biblijskoj izreci zatečeni jehovac našao moralno utočište.

> "Ali nakon sljedeće šale čovjek je malaksao i 'utekao se molitvi': dođe župnik s vodenom bolesti u bolnicu, koja je sasvim puna. Stoga ga stave među ostale pacijente i još iste noći operiraju. Ali te noći je žena pokraj njega rodila i privremeno su dijete položili uz župnika, koji je još bio pod narkozom. Župnik se probudi, ugleda dijete, vidi da mu je trbuh splasnuo, dohvati novorođenče i pobjegne kući. Lijepo školuje dijete, a kad je bio na samrtnoj postelji, pozove ga k sebi da mu pripoći važnu tajnu. 'Mogu misliti što', kaže momak, 'reći ćete mi da niste moj stric nego otac, zar ne?' 'Ne', reče župnik, 'ja sam tvoja majka, a tvoj otac je presvijetli nadbiskup osobno.' (ibid., 155).

Ove dvije šale pokazuju kako se komunicira modelima, tj. gotovim strukturama koje postoje u jeziku. Jedni pronalaze već gotove priče kojima sugovornika stavljaju pred fiktivni problem, a osobe koje su se našle u škripcu utočište nalaze u biblijskoj izreci i molitvi - također već gotovim znakovima koje svaki pojedinac određenog kulturnog kruga zateče u jeziku. Jehovac ne može naći odgovor na pitanje partizanskog kurira jer se odgovor krije u samom činu; u pokretu tijela u konkretnoj situaciji. Ono što nalazimo u jeziku nažalost samo je znak ili model za određenu situaciju. No tim znakom individua uspostavlja odnos s označenom situacijom, a time odnos sa zajednicom u kojoj živi i njenim vrijednostima. Čovjek daje znaku njegovu denotativnu dimenziju u govoru, jer se u govoru ustanovljava kao subjekt. U sistem određenih društvenih vrijednosti ubacuje vlastitu vrijednost, uspostavlja svoj ego - da li je hrabar ili kukavica, da li je učinio dobro ili zlo djelo - i znaku daje smisao uspostavljajući preko njega odnos sa zbiljom. U ovim primjerima oblikovana je situacija interakcije (dijalog likova u romanu) i situacija konteksta na koju upućuju priče izrečene u dijalogu. U prvoj priči kontekstualna situacija je jehovčev fiktivni problematični položaj u zbilji koji on mora riješiti. Životni paradoks (što je dobro djelo?) on rješava biblijskom izrekom. Kontekstualna je situacija druge šale život svećenstva u celibatu koji se

može izroditi u homoseksualizam. To je u romanu svećenika kojemu je šala upućena toliko sablaznilo da je izlaz našao u molitvi.

Zupan je u *Levitanu* uspio prikazati sliku jezika u širokoj govornoj raslojenosti. Glavni lik romana bilježi tu raznolikost u vidu izreka, anegdota ili posebnog "zatvorskog jezika". Pripovjedač ponekad samo prenosi jezične obrasce koji su u opticaju, a ponekad stvara kontekstualnu sredinu u kojoj se jezični obrasci upotrebljavaju.

Poslovicama se u književnom tekstu može motivirati psihičko stanje lika. Borislav Pekić u romanu *Odbrana i poslednji dani* duševnu rastrojenost glavnog junaka motivira naglim prodorom međusobno nepovezanih poslovica u njegovu svijest:

> "Prvi kučići se u vodu bacaju. Ali to nije bio naslov iz novina, nego poslovica. Da vidite kako mi je mozak u ono vreme naopako radio. Po glavi mi se motale poslovice. I to samo u vezi sa vodom. Kao, dođe prav, ne izađe zdrav, dođe kriv, ne izađe živ. Ili, ako je rđavo vreme putnici putuju, što sam ja razumeo da, iako je nevreme, čamci plove. Zatim ako je malo mleka, blizu je reka. Vatra i voda dobre su sluge, ali rđavi gospodari. Voda ne pazi na kumstva ni prijateljstva. Voda nije ni u čizmi dobra. Voda sve nosi, osim sramote. Vode i zlobe nikad nestati neće. Ne može se voda u avanu tući. Čovek se i za slamku hvata. I sve tako. Tuga." (Pekić 1989, 56).

Nevolje glavnog junaka romana vezane su uz vodu (on je čuvar gradske plaže). U trenutku u kojemu životna situacija postaje nerješiva, u kojemu događaji nadvladaju njegove ljudske sposobnosti, u njegovu svijest prodire grupa poslovica asocijatovno vezanih uz vodu, no značenjski potpuno nepovezanih. Upravo ta nemogućnost pridavanja značenja bujici riječi koja iskače iz konteksta pokazuje rastrojenost svijesti glavnog lika.

Analizirajući modele formulativnih izraza u književnom diskursu, nije mi bila namjera izabirati i grupirati književna djela u tematske cjeline ili pokazati i uspoređivati vještinu "metaforiziranja" pojedinih autora. Modele formualtivnih izraza analizirao sam u suvremenom proznom diskursu s namjerom da vidim u kojoj su mjeri ti tradicionalni jezični oblici prisutni u govoru vremena koje na mnogim poljima vrlo radikalno prekida s tradicijom. Kako to međutim nije bio krajnji cilj ovoga rada, navedeni primjeri ne predstavljaju reprezentativni uzorak koji bi potvrđivao tvrdnju o relativnoj zastupljenosti ili nezastupljenosti modela formulativnih izraza u suvremenom proznom diskursu. Izabrani primjeri nemaju drugu svrhu doli ilustrirati spomenute procese i probleme vezane uz značenje i metaforičnost modela formulativnih izraza kako se ogledaju u književnom diskursu.

Aktualizacija modela formulativnih izraza u novinskom diskursu[2]

Književni tekst oblikuje fiktivnu zbilju koja je kontekstualna sredina modela formulativnih izraza. Novinski tekst ne oblikuje fikciju, nego nam pruža informacije o onome što se dešava u svijetu. Referent novinskog teksta različiti su aspekti zbilje - politički, kulturni, sportski. Kontekstualna je sredina modela formulativnih izraza u novinskom tekstu sama zbilja; oni imaju funkciju pojašnjavanja složenih životnih događanja. Modeli formulativnih izraza nam nepoznanicu zbilje pokazuju u funkciji odnosa s poznatom jezičnom strukturom. Smisao odnosa izražen u jezičnom znaku prenosi se na zbiljske pojave. Između sitaucije modela formulativnog izraza i društvene situacije stoji kopula glagola *biti* - značenje se prenosi s jednog na drugi red stvari. Time se ponovo potvrđuje diskursna teorija metafore - metaforičnost je ono svojstvo jezika koje između znaka i konteksa ili između znaka i znaka stvalja kopulu glagola *biti*. Prenošenje značenja sa znaka na znak, tj. kumulativni karakter riječi u novinskom je tekstu osobito uočljiv zato što svakodnevno ili periodično izlaženje novina omogućava stvaranje komunikacijskog lanca u kojemu znakovi dobivaju nova značenja, ne gubeći pri tome stara.

Pored tradicionalnih modela formulativnih izraza u novinama se stvaraju ili se prenose novi formulativni izrazi. U burnom jugoslavenskom političkom životu proizvode se sintagme koje označavaju važne trenutke političkog života poput izraza *događanje naroda.*

Osobito je zanimljiv postupak preuzimanje ili variranje naslova filmova, gramofonskih ploča, književnih djela. Funkcija tog postupka oslikavanje je određenog segmenta zbilje već poznatim artefaktom. Značenje filma ili književnog djela objašnjava novonastalu društvenu situaciju tako što postaje njezinom metaforom; značenje artefakta prenosi se na nepoznanicu zbilje i tako ju čini poznatom.

Nekim novinarima poslovica je jezična forma koja najbolje objašnjava odnose u društvu:

> "Koga svrbi, taj se češe, kaže narod. A poslovica najbolje objašnjava srpske reakcije na nedavno saopćenje delegacije američkog senata nakon njihove posjete Jugoslaviji" ("Vjesnik - Panorama subotom", 8.9.1990.).

Drugima se upotreba poslovica u novinskom tekstu ne sviđa:

> "U očekivanju novih vesti pravimo spisak ljudi čijom se eutanazijom ne bi bitno oštetila genetska vrednost nacija.
>
> "Među ostalima tu se nalaze i "kolumnisti koji koriste narodne poslovice ('ako koza laže, rog ne laže'; 'ako je i od ovoga, mnogo je' i slično)" ("Danas", 28. 8.1990.).

---

[2] Temeljitiju analizu modela formualtivnih izraza u novinskom diskursu pod naslovom "Poslovice u novinskom tekstu" objavio sam u 27. broju *Narodne umjetnosti.*

Upotrebu uzrečice u političkom istupu Branka Mikulića novinari su ocijenili kao anakronizam:

> "Prije godinu dana, u jednom od svojih posljednjih televizijskih intervjua, Branko Miklulć je govorio kako nije u redu stalno kritizirati njegove poteze i besplodno galamiti. Umjesto toga pozvao je sve stanovnike Jugoslavije neka "zavežu opanke" i krenu na veliki posao društvene i privredne reforme. U novinskim komentarima koji su uslijedili, osim stručnih i političkih mogle su se naći i, uvjetno rečeno, kulturološke ili jezičnostilske zamjerke na taj dio njegova istupa, jer da je upotreba one narodne uzrečice posve anakrona i neumjesna u vremenu informatičke revolucije i svemirskih letova i globalnih privrednih integracija" ("Nedeljna Dalmacija", 3.12.1989.).

Poslovica *Kadija tuži - kadija sudi* vrlo je česta u novinama. U procesu rastvaranja komunističkog režima tom se je poslovicom označavalo ustrojstvo države koja počiva na tzv. revolucionarnom pravu, države koja nije zasnovana kao pravna. U vrijeme izolacija albanskog stanovništva na Kosovu neki izolirani Albanci tražili su pravnu pomoć:

> "Da li u toj ustavnoj formulaciji piše i kako treba postupati s onima koji su izolirani, da li je preciziran i postupak koji takvi trebaju proći, Bahriju to nije poznato. Išao je odvjetniku ('On mi je rekao da ništa ne mogu dobiti, da je bolje da ne gubim vrijeme i da se ne tužim, jer ovdje vlada pravilo kadija te tuži, kadija ti sudi')." ("Vjesnik", 11.6.1989.).

U intervjuu za "Start" (19.8.1989.) Silvije Degen je na pitanje o instituciji vještačenja, koja se, ako nije kontrolirana, može lako zloupotrebljavati, odgovorio poslovicom:

> "Ne može se reći da ti organi (organi SUP-a) nisu dovoljno kompetentni ili stručni, ali sama mogućnost da ti kadija sudi i da te tuži postavlja dileme oko instituta vještačenja".

U rubrici "Dnevnik" tjednika "Danas" (24.10.1989.) prof. dr Milan Kangrga upozorava na manipuliranje terminima "neprijatelj" i "kontrarevolucija":

> "Ova dugotrajna staljinistička manipulacija pojmovima 'neprijatelja' i 'kontrarevolucije' postala je danas politički ne samo anakrona, otrcana, nego je prava lakrdija. Ako si danas kontrarevolucionar (poput Vllasija sada), onda je svakako neophodno potrebno nešto doznati o tome, gdje je ta revolucija i gdje su i koji su to naši revolucionari danas, u odnosu na koje bi netko uopće mogao postati - kontrarevolucionar!? Zato je i to mnogo više od puke političke lakrdije, jer kad te kadija tuži i kadija sudi, onda ti se piše samo zlo."

U "Vjesnikovoj" "Panorami subotom" (17.2.1990.) nalazimo članak u kojem se eksplicira aktualni referent poslovice tako što se kadija pretvorio u partiju:

> "Oni mogu plakati za svojim drugorazrednim položajem u društvu u kojem posljednjih 40 godina Partija i sudi i tuži, o tome da im još uvijek ta ista Partija ne dozvoljava pristup službenim središtima informiranja, da nisu izjednačeni s komunistima."

Ponegdje je politička kriza bila tako duboka da je uzrokovala ozbiljenje metafore. Tako je rumunjski diktator Ceausescu, u kontekstu političkih promjena koje su potresale istočnu Europu, izjavio da će u Rumunjskoj doći do promjena kakve želi reakcija kad na vrbi rodi grožđe i na topoli kruške. 19. 12. 1989. godine u Bukureštu neke su topole osvanule okićene kruškama koje je policija skinula, javljeno je u vijestima dana.

Osvrćući se na političku situaciju u Albaniji, u pismima čitalaca ("Danas", 30.1.1990.), autor pisma varijacijom te poslovice prejudicira događanja u toj državi:

> "Uskoro se očekuje da 'albanske masline rode narandžama' isto kao što su 'rumunjske topole rodile kruškama'."

Frazeologizmom *Tuk na utuk* označava se osoben način ponašanja koji počiva na zakonu akcije i reakcije; njime se je objašnjavao čak i politički program: 2.12.1989. u Kninu je Ante Milović izjavio da se ne može voditi politika, kako to narod kaže, tuk na utuk (izvještaj na drugom Dnevniku TV Zagreb istog datuma).

Tim je frazeologizmom označeno karakteristično političko djelovanje ljudi na južnoslavenskom prostoru:

> "Novi krug politike 'tuk na utuk' bio je atentat na kralja Aleksandra, uspješno izveden akcijom ustaških i makedonskih terorista u Marseilleu" ("Danas", 27.3.1990.).

Njime su se označavali i nedavni procesi nacionalnih homogenizacija. Tako se u članku povodom blagovanja Bajrama čitalac pita:

> "Što je sad ovo? Isključivo vjerski običaj, tradicija ili odgovor na neke druge verske (nacionalne) homogenizacije! Rađa li jedan nacionalizam drugi? Tuk na utuk?" ("Danas", pismo čitaoca, 22.8.1989).

Predsjednik Predsjedništva SAP Vojvodine Jugoslav Kostić, u povodu inzistiranja vrhovništava nekih republika da se i u drugom republikama osim Srbije stvori ustavna mogućnost osnivanja autonomnih pokrajina, izjavio je da se radi o "dnevno-političkom utuku na utuk":

> "I mada je Kostić na sednici pokrajinske skupštine priznao da se radi o dnevno-političkom utuku na utuk, odnosno da je ova inicijativa nastala kao reakcija na predloge iz Slovenije i Hrvatske i nekih drugih delova zemlje da ubuduće Vojvodina i Kosovo u federaciji ne budu zastupljeni direktno nego preko organa svoje matične republike Srbije - ovu ideju ne bi trebalo apriori odbaciti" ("Nedjeljna Dalmacija", 19.11.1989.).

Frazeologizam označava isključivo negativne posljedice djelovanja, a da bi se počelo raditi na boljitku, s takvim ponašanjem treba prestati:

> "U vremenu velikih očekivanja i velikih poduhvata bez kojih, ovako ojađeni, nikad nećemo dohvatiti zelenu grančicu, pak je potrebno, i to prvo, primiriti međusobna neprincipijelna prepucavanja i utuk na utuk manire" ("Danas", 11.7.1989).

> "Treba, drugim riječima, djelovati tako da se Evropi pokaže da ovdje može naći razborita i konstruktivna partnera. Sve je ostalo balkanski tuk na utuk, s posljedicama za vlastitu prihvatljivost u Evropi" ("Nedeljna Dalmacija", 11.11.1990.).

Nakon oružane pobune u Kninu kardinal Kuharić održao je propovijed u Ninu, a njegov istup komentira u Danasu (16.1.1990.) Don Branko Sbutega:

> "Kardinal Kuharić je u Ninu govorio o sanaciji obitelji, o kršćanskoj viziji obitelji. Nin smo imali poslije Knina. Mnogi su bili zaprepašteni, jer su u tom trenutku željeli da od njega čuju 'tuk na utuk'. Ali crkva svoju trajnost duguje sposobnosti da u takvim trenucima bude suzdržana od dodavanja nekompetentnog ulja na vatru."

Trajnost oružane pobune u Kninu potakla je pitanje o načinu da se ona skrši. "Izbija li se Knin Kninom?" glasio je naslov članka u Vjesniku (13.10.1990.). Zvučna asocijacija Knina i klina dovela je i do značenjskog prepletanja kojim se sugerira da se problem riješi po modelu poslovice *Klin se klinom izbija.*

> "Dok osječki tekstilci idući tragom svoje niti bez koje će njihovi strojevi - poput vlakova na kninskim kolosijecima - bespomoćno stati i tko zna koliko čekati, postaju sve glasniji zahtjevi da se Knin izbija Kninom. Ako se klin najlakše izbija klinom, važi li isti recept i kad je u pitanju Knin? Hrvatska vlast dosad je imala dovoljno mudrosti da svoju politiku ne svede na razinu narodnih poslovica: oko za oko, zub za zub."

Autor zaključuje tekst:

> "Izađe li bez mrlja i ožiljaka iz lukavo postavljene klopke, Hrvatska će u europskim razmjerima dokazati da miran prijenos vlasti iz jednopartijskog sustava u višestranačku demokraciju nije predstavljao puki slučaj, već visoku razinu njezine civilizacijske zrelosti. Već i zbog toga Knin ne bi valjalo izbijati Kninom."

Poslije masakra na pekinškom trgu Tiananmen, parodiranje Mao Zedongove izreke *Neka cvjeta tisuću cvjetova* postalo je u novinama vrlo često:

> "Skup je otvorio artiljerijski general Bang Yao... U svojem pozdravnom govoru general je nadahnuto nadopunio Maovu uzrečicu 'Neka cvjeta tisuću cvjetova!' bombastičnom sentencom 'Neka ih gazi tisuću tenkova!'" ("Nedjeljna Dalmacija", 5.11.1989.).

Izreka se je primjenjivala i za oslikavanje domaće političke zbilje:

> "Predloženo je da se 10. siječnja proglasi Danom borbe za demokraciju. Tada su srušeni svi bivši i počeli su demokratski procesi u Crnoj Gori... Sad će dakićevci nadgledat ko neće slavit Dan pobjede demokracije u Crnoj Gori. Angažirat će se u demokratskoj akciji Neka cvjeta hiljadu diferencijacija" ("Danas", 19.9.1989.).

> "No kad kulturni radnici danas postaju nacionalisti, zašto i nacionalisti ne bi postajali kulturni radnici. Što se mene tiče neka cvjeta stotinu kaktusa! Nemam ništa protiv postojanja srpskih i hrvatskih, nacionalnih

> i nacionalističkih kulturnih udruženja, ali hvala bogu i sebi, nikada neću postati njihov član" ("Danas", 12.12.1989.).

Antonije Toni Pušić, pseudonimom Rambo Amadeus, beogradska medijska atrakcija, koji je vlastoručno promoviran u Maga Medijske Manipulacije u intervjuu "Vjesniku" (1-2.5.1990.) o aktualnim pitanjima našeg društveno-političkog sistema govori parodorajući latinske sentencije:

> "Latinski je živ jezik! Recimo: Per aspera ad astra. To znači 'Prazna se vreća ne može jahati, mora se lovom napuniti'. Ili: Historia magistra vitae est. 'Tko ne voli Crnogorca, hoću da mu `bem oca'. Pa na primjer: Timeo Danaos et dona ferentes, što znači: 'Tako ti je mala moja kad ljubi Bosanac'. Licentia poetica. Pa to znaju i mala djeca: 'Trst je naš'. Lupus in fabula, to znači 'Primamo čekove na tri mjeseca'. A može i 'Flekice udaramo odmah', tako, to je živ jezik. Pa recimo: Audiatur et altera pars. To znači: 'Rekao sam sikter, ženo!' "

Poslovice i izreke česte su i u novinskoj karikaturi. Vjesnikov karikaturist Srećko Puntarić napravio je čitavu seriju karikatura čija se duhovitost zasniva na parodiranju poslovica i izreka.

Neki formulativni izrazi vezani su isključivo uz određeni tip novinarstva. Tako rock kritičari gotovo nezaobilazno rabe ime albuma grupe Jethro Tull *Too old for rock and roll, too young to die* (Prestar za rock and roll, premlad da umrem) i sintagmu kojom označavaju rokerski svjetonazor, *Živi brzo, umri mlad.*

> "Ma koliko to cinično izgledalo u suočenju s nedavno ispisanom smrtovnicom, ali Orbison je bio ne samo dokaz da je teza 'too old for rock and roll, too young to die' drska podvala tinejdžera već i glazbenik čija je dugovječna karijera potpuno izvan 'živi brzo, umri mlad' stereotipa." ("Danas", 13. 6.1989.).

> "S planetarno poznatim, drsko razmaknutim usnama, Velikousni Narcis (Mick Jagger) i njegovi cockney-frajeri dokazuju u sklopu svoje recentne Urban Jungle turneje da i pravilo 'Prestar za rock and roll, a premlad da umrem' ima svoju iznimku." ("Danas", 14. 8.1990.).

Funkciju poslovice, oslikavanje određenog segmenta zbilje drugim, već poznatim - čije se je značenje sačuvalo u poslovici - imaju u tisku i varijacije naslova književnih djela i filmova. U takvim slučajevima dolazi do prepletanja značenje između aktualne situacije i jezičnog ili jezično-slikovnog artefakta čije je značenja uvučeno u aktualni trenutak. Tako su se na primjer samo u jednome broju "Danasa" (21.11.1989.) našli naslovi: "Novac u zemlji čudesa"; knjiga Lewisa Carrola *Alica u zemlji čudesa* (o pokušajima suzbijanja inflacije u Jugoslaviji); "Anatomija političke destruktivnosti"; knjiga Ericha Fromma *Anatomija ljudske destruktivnosti* (o komunističkoj vladavini); "Nepodnošljiva lakoća povratka"; roman Milana Kundere *Nepodnošljiva lakoća postojanja* (o povratku pjevača Vice Vukova na scenu).

Naslov filma *Imperij uzvraća udarac* variran je u tisku gotovo svakodnevno, pa tako naprimjer: "Tiananmen uzvraća udarac" ("Danas", 14.11.1989.), "Slovenija

uzvraća udarac?" ("Vjesnik", 28.1.1990.); "Marković uzvraća udarac" ("Vjesnik", 9.11.1990.)...

I na predlošku mnogih drugih naslova stvaraju se novi naslovi članaka: "I knjige ubijaju, zar ne" ; film I konje ubijaju, zar ne (o cenzuri knjiga u Kini nakon krvavo ugušenih studentskih demonstracija na Tiananmenu, "Danas", 14.11.1989.), "Društvo mrtvih iluzija"; film Društvo mrtvih pjesnika (o procesu prenošenja društvenog vlasništva u privatno, "Danas", 10.4.1990.); "Za šaku maraka"; film Za šaku dolara (o studentskim demonstracijama u Zagrebu, povodom poskupljenja životnih troškova, "Danas", 6.2.1990.).

Naslovi novinskih članaka ponekad citiraju naslove filmova i književnih djela: "Povratak ratnika"; istoimeni američki film (o ličnosti Franje Tuđmana, "Danas", 6.3.1990.), "Obrana i posljednji dani"; roman Borisava Pekića (članak o novom dogovoru naroda Jugoslavije, "Danas", 11.9.1990), "Život sa strankama ili okvir za mržnju"; roman Ivana Aralice, Okvir za mržnju; film Krste Papića, Život sa stricem (o privikavanju na višestranačje, "Nedjeljna Dalmacija", 7.1.1990.).

Politički govor prepun je formulativnih sintagmi. Frazeologizam "događanje naroda" iskovan u srpskoj "antibirokratskoj revoluciji" nezaobilazan je i u mnogim novinskim tekstovima. Ta do granica dobrog ukusa dovedena učestalost registrirana je u novinama samim: "Jedna nespretna fraza iz usta euforičnog pjesnika ušla je u masovnu upotrebu. Gotovo da nema novinskog pera iz kojeg barem jednom nije iscurila izreka 'događanje naroda'. Brbljava površnost ili površna brbljavost maše tom sintagmom čas kao pogrdnom, čas kao svetom, zamalo himničkom parolom. Riječi se neodgovornom upotrebom troše kao krpe iza svečanog ručka. Odjednom se više ne zna što znače i kazuju pa događaje treba braniti od riječi koje ih opisuju." ("Danas", 17.10.1989.).

Pored rečeničnih i modela formulativnih izraza manjih od rečenice, u novinama su prisutni i složeniji modeli - vicevi, anegdote, šaljive pričice, čak i zagonetke:

> "Što je to - ružno je, nefunkcionalno, nekvalitetno i nepristojno skupo? Premda kandidata za odgovor na ovu pitalicu u domaćoj industriji ima napretek - jugoslavenski namještaj zasigurno je jedan od najozbiljnijih pretendenata na čelno mjesto". Ova zagonetka iz "Danasa" (15.8.1989.) uvod je u tematski okvir teksta.

Sličnu funkciju ima i vic iz "Nedjeljne Dalmacije" (11.3.1990.):

> "Kad se u zoru probudi i izađe na terasu svoje vile na Dedinju (račvasti jezici u Beogradu pričaju da je u nju uselio pod direktnim pritiscima tjelohranitelja) Slobodan Milošević pogleda ka istoku i, po običaju kaže - 'Dobro jutro, druže Sunce!' Na svoje iznenađenje, odozgo začuje snažan duboki glas - 'Dobro jutro, druže Slobo, i vama i Partiji.' Milošević odmah probudi profesoricu Marković, okupi suradnike i pred njima ponovi eksperiment. Stvarno, Sunce i ovoga puta propisno odgovori. Predvečer, kad je Sunce zalazilo, Milošević mu srdačno zaželi laku noć. Međutim izostane bilo kakav odgovor. 'Sunce, tebi govorim!', reče poznatim upozoravajućim tonom Milošević.

'Olabavi, Miloševiću', začu se odozgo snažan, duboki glas. 'Ja sam sada na zapadu'. "

Priče i anegdote prisutne su u većim novinskim tekstovima, a osnovna funkcija gotovo je uvijek opisivanje nepoznatog segmenta života već poznatim - pričom, anegdotom, poslovicom i drugim sličnim oblicima.

U nestalnom jugoslavenskom političko-gospodarskom životu često se postavlja pitanje o budućnosti zemlje i mogućnosti prevladavanja krize. U kaosu koji vlada "tržištem ideja" malo tko može naći razumno uporište kao polazište za rješenje problema. Takva se situacija može parodirati pričom:

"Riječ je o seoskoj slavi u susjednom mjestu na koju se sprema prvi puta jedan tek izrasli momak koji je pustio brčiće i sav važan u novom narodnom odijelu ide na svoj prvi momački provod. Kad je onako pun sebe, svjestan svoje mladosti i snage, došao pred selo gdje će tri dana trajati veliki vašar, pred njega je naglo iz grma iskočio neki crni čovječuljak i reče: 'Pomoz bog, mladiću, pozdravi ga, kuda si krenuo?' A momak ga samo odmjeri u prolazu i onako nadmeno mu odreže, nek se nosi, što ga se tiče, kuda on ide. Malo uvrijeđen, čovječuljak se lecnu. 'Čekaj mladiću, opomene ga, budi pristojan. Nisam ti ja običan svat, nego sam čarobnjak. Ako budeš drzak, pretvorit ću te u žabu da krekećeš tri dana sve dok traje vašar.' Ni ovo nije pomoglo. 'Tko te šljivi, reče momak, nosi se!' Čarobnjak se naljuti i začas momka pretvori u žabu. U jarku je kreketao tri dana. Poslije se vratio kući. Jedva je čekao da prođe godina. Tada je ponovo krenuo na isti vašar u isto selo. I opet je iz grma iskočio onaj isti čarobnjak. 'Pomoz bog, kuda si pošao, mladiću?' - upita on momka umilno vjerujući da je nešto od lani naučio. A momak odreže: 'Ti se nosi u majčinu, a ja idem da krekećem.' ("Vjesnik, Panorama subotom", 11.11.1989.).

Primjeri bi se mogli redati u nedogled zato što se svakim danom nailazi na nove. Navedene sam primjere odabrao iz hrvatskog dnevnog tiska i periodike praćene tijekom 1989. i 1990. godine.

Zaključak

Metaforičnost je osnova na kojoj počiva sistem narativnog znanja, a sastoji se u tome što opisuje nepoznanicu ljudske stvarnosti kao funkciju odnosa na jednom fiktivnom, ali bolje poznatom području - narativnoj strukturi. Narativne strukture nas podučavaju kako vidjeti ljudski život kao nešto što one predočuju. One na određeni način simuliraju zbilju, oponašaju je. Zato je Ricoeur zaključio da "mimesis čini denotativnu dimenziju mythosa, mimesis je ime za metaforičku referenciju" (Ricoeur 1981, 276). Do prenošenja značenja dolazi samo u kontekstualnoj sredini, a kontekstima pripada zadatak da jezičnom znaku izaberu varijantu određenog značenja i da grade diskurse koje ćemo primati kao relativno jednoznačne.

Da predoči nužnost istraživanja poslovica u kontekstu, Dundes je za primjer analize uzeo burmansku poslovicu, koja je moto ovoga teksta *Nisam ljut, ali bikov je rep kraći* (I am not angry, but the buffalo's tail is shorter; Sait ma so: bu: Kywe mi: to de). Pošto smo ispisali burmanski izvor poslovice te uz tekst dobili i teksturu (zvukovno-ritmične elemente poslovice), još uvijek nismo u stanju odrediti njezino značenje. Nedostaje nam kontekst poslovice. Sam tekst je gotovo potpuno nerazumljiv pripadnicima druge kulture, jer je ta poslovica posljednja rečenica jedne priče.

Ratar je otišao u polje na oranje. Radio je neprekidno od jutra do podneva. Ogladnio je i odlučio sačekati ženu da mu donese ručak. Nakon nekoliko sati čekanja više nije mogao izdržati glad. Odluči biku, koji je vukao plug, odrezati rep. Nakon toga rep isprži i pojede. Napokon i žena stiže s ručkom pa ga upita je li ljut što je zakasnila. On odgovori: "Nisam ljut, ali bikov je rep kraći".

Poznajući priču dobivamo izvjesnu predodžbu o značenju poslovice. Poslovica se upotrebljava u situaciji u kojoj se osoba blago naljuti na drugu osobu. No ni priča nije potpuni kontekst poslovice. Kontekst u kojemu ćemo primiti određeno i relativno potpuno značenje poslovice svaka je aktualizacija te poslovice u nekom diskursu. Dundes stoga zaključuje da je pored teksture i teksta nužno zabilježiti i kontekst poslovice, situaciju u kojoj je upotrijebljena (Dundes 1980b, 31).

Ricoeurova teorija "metafore-diskursa", kojom se uspostavlja diskursna priroda metafore čija je suština predikacija, otvara mogućnost i sinkronijskog i dijakronijskog istraživanja. Taksonomijska koncepcija jezika, kao i devolucionistička, zanemaruje njegovo ključno svojstvo - metaforičnost, svojstvo da se između znaka i konteksta ili između znaka i znaka stavi kopula glagola *biti*. Druga je važna karakteristika jezika koju semiotička analiza zanemaruje sposobnost kumuliranja značenja, tj. sposobnost za prenošenje značenja sa znaka na znak. Mogućnost da se prati prenošenje značenja sa znaka na znak dobivamo dijakronijskom analizom, sukcesivnim praćenjem prenošenja značenja koja se u vremenu zamjenjuju. Proces prenošenja značenja sa znaka na znak danas je najjednostvnije pratiti u sredstvima javnog priopćavanja zato što kontinuirano izlaženje omogućuje da se uoče kontekstualne vrijednosti koje se svakodnevim aktualizacijama talože na riječi. Prenošenje značenja s teksta na izvanjezičnu stvarnost može se istraživati samo ako uz određeni diskurs vežemo i njegov kontekst u kojemu se ostvaruju denotativni ciljevi jezika.

Benvenisteovu teoriju diskursa Ricoeur je primijenio na analizu metafore i stvorio diskursnu teoriju metafore. Ta nam teorija omogućuje da izađemo iz začaranog kruga razmišljanja usredotočenog na znak po sebi, u kojemu znakovi upućuju samo jedan na drugi, vršeći razlikovnu funkciju.

Smisao se znaka ostvaruje u diskursu, a diskurs uz sebe veže zbilju kao svoj referent, stvarajući tako kontekst koji nam omogućava da diskurse prihvatimo kao relativno jednoznačne. Takav način razmišljanja pokazao se plodonosnim, jer ono o čemu priče govore može pripadati prošlosti, ali je uvijek suvremeno zbog samog čina pričanja. Stoga oblici usmene književnosti potpuno značenje ne dobivaju u

svom najstarijem zapisu, niti ga kao znakovi imaju po sebi, nego tek u konkretnoj upotrebi, u svojoj aktualizaciji u sadašnjosti.

LITERATURA

Aralica, Ivan
1987 *Okvir za mržnju*, Znanje, Zagreb.
1988 *Asmodejev šal*, Znanje, Zagreb.

Aristotel
1989 *Retorika*, Naprijed, Zagreb.

Bahtin, Mihail
1989 *O romanu*, Nolit, Beograd.

Bausinger, Hermann
1980 *Formen der "Volkspoesie"*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Benveniste, Émile (Benvenist, Emil)
1975 *Problemi opšte lingvistike*, prev. Sreten Marić. Nolit, Beograd.
1966 *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris.
1986 "Semiologija jezika", *Quorum*, Zagreb, 1, 41-60.

Bošković-Stulli, Maja
1978 "Usmena književnost", *Povijest hrvatske književnosti*, knj.1, Liber - Mladost, Zagreb, 7-353.
1983a "O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima", u: *Usmena književnost nekad i danas*, Prosveta, Beograd, 5-114.
1983b "Poslovice u zagrebačkom 'Vjesniku' ", u: *Usmena književnost nekad i danas*, Prosveta, Beograd, 250-272.

Dundes, Alan
1975 "The Devolutionary Premise in Folklor Theory", u: *Analitic Essays in Folklore*, Mouton, The Hague, Paris, New York, 17-28.
1980a "Who Are The Folk", u: *Interpreting folklor*, Indiana University Press, Bloomington & London, 1-19.
1980b "Texture, Text, and Context", u: *Interpreting Folklore*, Indiana University Press, Bloomington & London, 20-33.

Frykman, Jonas
1990 "What People Do But Seldom Say", *Ethnologia Scandinavica*, Lund, 20, 50-62.

Grzybek, Peter
1989 "Invariant Meaning Structures in Texts - Proverb and Fable", u: *Issues in Slavic Literary and Cultural Theory*, (Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics, vol. 21), Brockmeyer, Bochum, 349-389.

Ivanišević, Frano
1987 *Poljica. Narodni život i običaji*, Književni krug, Split [drugo izd.].

Jolles, André
1978 *Jednostavni oblici*, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Lang, Milan
1913-1914 "Samobor. Narodni život i običaji", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, 18, 1, 1-138 ; 19, 2, 39-152.

Muraj, Aleksandra
1989 *Živim znači stanujem*, Hrvatsko etnološko društvo [et al.], Zagreb.

Obelkevich, James
1987 "Proverbs and Social History", u: *The Social History of Language*, ur. Peter Burke & Roy Porter, eds., Cambridge University Press, Cambridge, 43-72.

Pekić, Borislav
1989 *Odbrana i poslednji dani*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.

Permjakov, G. L.
1979 *From Proverb to Folk-tale. Notes on the general theory of cliché*, Central Department of Oriental Literature, Moscow.

Platon
1988 *O jeziku i saznanju*, Rad, Beograd.

Radić, Antun
1929 *Osnova za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu*, [s.n.] (Tisak nadbiskupske tiskare), Zagreb.

Ricoeur, Paul
1981 *Živa metafora*, prev. Nada Vajs, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Röhrich Lutz; Mieder, Wolfgang
1977 *Sprichwort*, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart.

Saussure, Ferdinand de (Sosir, Ferdinand de)
1977 *Opšta lingvistika*, prev. Sreten Marić, Nolit, Beograd.

Seitel, Peter
1981 "Proverbs: A Social Use of Metaphor", u: *The Wisdom of Many*, Garland Publishing, Inc., New York & London, 122-139.

Solar, Milivoj
1977 *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.

Taylor, Archer
1962 *The Proverb and An Index to The Proverb*, Folklore Associates, Rosenkilde and Bagger, Hatboro & Copenhagen.

Vodopija, Milivoj
1976 "Radićeva 'Osnova' i narodni život danas", *Etnološki pregled*, Beograd, 14, 71-74.

Zupan, Vitomil
1985 *Levitan*, Globus, Zagreb.